

‘भृतिः इष्टा, न विभृतिः’

(सं) प. पद्मनाभः

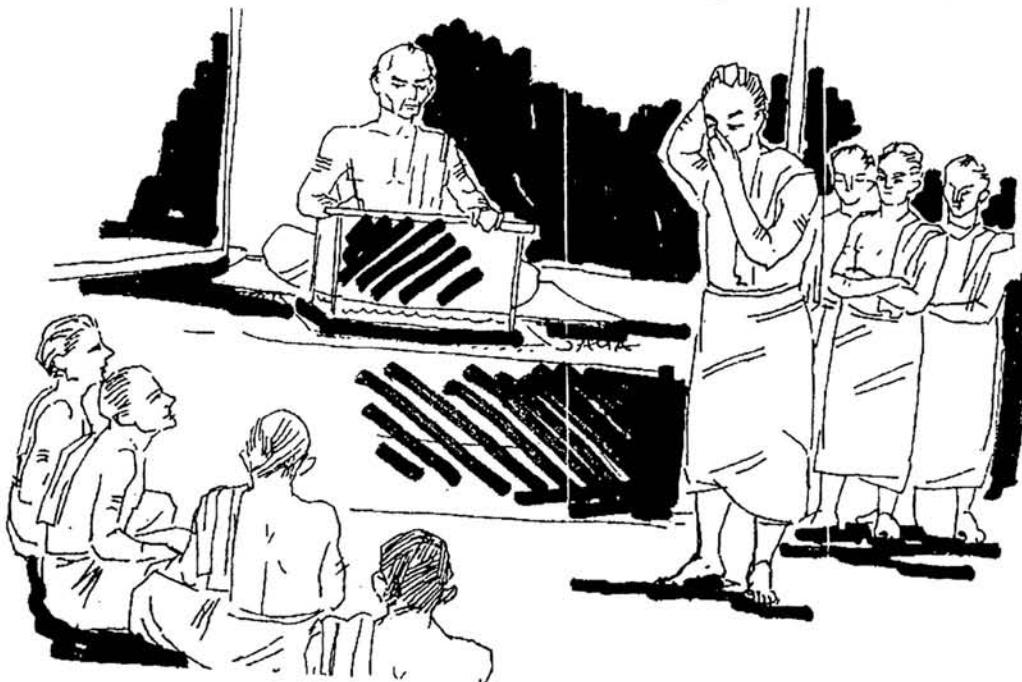
बाल मोहिनी

के रलप्रदेशे अङ्गाटिपुरं नाम कश्चन ग्रामः आसीत् । तत्र पून्तानं नम्बूदिरिः इति कश्चन निवसति स्म । सः न पण्डितः, परं महान् भक्तः आसीत् । भगवतः आराधनेन एव सः जीवनं यापयति स्म । बहुकालपर्यन्तं तस्य अपत्यमेव न आसीत् ।

कानिचन वर्षाणि अतीतानि । भगवतः कृपया पून्तानस्य पल्ली पुत्रं प्रसूतवती । दम्पत्योः आनन्दस्य सीमा एव न आसीत् ।

बालः यदा एकवर्षीयः जातः तदा पून्तानं तस्य अन्न-प्राशनकार्यक्रमम् आयोजितवान् । तर्दर्थं ग्रामजनाः सर्वे बान्धवाश्च निमन्त्रिताः आसन् । बहवः आगताः अपि ।

अन्नप्राशनमुहूर्तः रात्रौ आसीत् । सायङ्काले रुदन्तं शिशुं पून्तानस्य पल्ली एकस्मिन् प्रकोष्ठे कोणे शायितवती । शिशुः तत्रैव निद्रामग्नः अभवत् ।

रात्रौ गृहम् आगताः केचन बान्धवाः अतिथयश्च तम्

एव प्रकोष्ठं गत्वा तत्र स्ववस्त्रभाण्डादिकं तस्मिन् एव कोणे स्थापितवन्तः, यत्र सः शिशुः शयानः आसीत् । मन्दप्रकाशे तैः शिशुः न लक्षितः एव । अतः बहूनि वस्तुनि शिशोः उपरि एव स्थापितानि अभवन् !

मुहूर्तः सन्निहितः । माता पुत्रं नेतुं प्रकोष्ठम् आगतवती । परं हा हन्त ! किं पश्यति सा तत्र, शिशुः वस्त्रबन्धानाम् अथः अस्ति ! इटिति सर्वम् अपसार्य सा शिशुम् उन्नीतवती । अहो, तावता सः शिशुः मृतः एव आसीत् । तत् ज्ञात्वा सा मूर्छावस्थां प्राप्तवती । आगताः सर्वे ऽपि जनाः दुःखेन प्रतिगतवन्तः ।

पुत्रस्य मरणानन्तरं पून्तानं सर्वदा ध्यानं जपं च कुर्वन्

देवसे वायाम् एव सम्पूर्णतया मग्नः अभवत् । अधिकतया सः गुरुवायूरुग्रामे एव कालं यापितवान् ।

तस्मिन् एव समये पून्तानं ‘सन्तानगोपालः’ इति ग्रन्थं रचितवान् । परं स्वस्य व्याकरणज्ञानं नास्ति इति सः जानाति स्म । ‘नारायणीय’ - ग्रन्थस्य कर्ता भट्टतिरिः तदा अतीव सुप्रसिद्धः आसीत् । अतः पून्तानं

स्वकीयं ग्रन्थं परिशोधनाय भट्टतिरेः समीपं नीतवान् ।

महापण्डितः भट्टतिरिः तस्य ग्रन्थम् अदृष्टा एव तम् उपहसन् उक्तवान् - “भोः, भवतः भाषाज्ञानं नास्ति, व्याकरणज्ञानं तु सर्वथा नास्ति एव । अतः भवता

लिखितं सर्वम् अशुद्धम् एव भवति । तस्य दर्शनेन किं प्रयोजनम् ?'' इति ।

भद्रतिरेः वचनात् अपमानितः पून्तानं लज्जया खेदेन रोदनम् आरब्धवान् । तावति काले अशरीरवाणी श्रुता - “भोः ! भद्रतिरेः विभक्तेः अपेक्षया पून्तानस्य ‘भक्तिः’

एव मम इष्टा” इति । एतेन लज्जितः भद्रतिरिः पून्तानं क्षमां प्रार्थितवान् । ततः बहुकालपर्यन्तं पून्तानं गुरुवायूरुक्षेत्रे जीवनं कृत्वा अन्ते भगवतः सान्निध्यं प्राप्तवान् ।

अपविष्टवान् उपविष्टवान् अपविष्टवान्

सं - सावित्री रामकृष्ण

क स्मिंश्चित् अरण्ये कश्चन व्याधः आसीत् । सः प्रतिदिनम् अरण्ये मृगयां करोति स्म । प्राणिनां मांसं, चर्मं च विक्रीय जीवनं करोति स्म ।

एकदा अरण्यं गतः व्याधः तत्र मार्गभ्रष्टः अभवत् । यावत् अटिवान् चेदपि सः मार्ग न ज्ञातवान् । इतस्ततः अटने एव सायङ्कालः जातः । तदा अकस्मात् कुतश्चित् आगतः कश्चन व्याघ्रः व्याधस्य मार्गम् अवरुद्धवान् । भीतः व्याधः तत्रैव समीपे विद्यमानं कश्चित् वृक्षम् आरुदवान् ।

वृक्षस्य शाखायां कश्चन भलूकः उपविष्टः आसीत् । तं दृष्ट्वा व्याधः कम्पमानः किञ्चर्तव्यतामूढः सन् तत्रैव शाखायाम् उपविष्टवान् । तदा भलूकः व्याधं सान्त्वयन् - “भोः ! मित्र ! भीतः न भवतु । अहं भवतः रक्षणं करोमि” इति उक्तवान् ।

व्याधः भलूकः यत्र उपविष्टवान् आसीत् तस्यां शाखायाम् एव उपविष्टवान् । तदा भलूकः “इदानीं भवान् निश्चिन्ततया निद्रां करोतु । अहं रक्षणं करोमि । एकस्य यामस्य अनन्तरम् अहं निद्रां करामि । भवान् रक्षणं करोतु” इति उक्तवान् । व्याधः निद्रां कृतवान् ।

चन्द्रकिरणाः सर्वत्र प्रसृताः आसन् । वृक्षस्य अथः व्याघ्रः व्याधस्य प्रतीक्षायाम् एव आसीत् । सः भलूकम्

उक्तवान् - “भोः मित्र ! आवां मृगौ । अयं व्याधः तु अस्माकं मृगाणां वैरी । भवान् इदानीं तस्य रक्षणं करोति चेदपि श्रः सः भवन्तं मारयेत् । अतः तम् अथः पातयतु” इति ।

भलूकः उक्तवान् - “मित्र ! यदि शरणागतं मुञ्चामि तर्हि इहलोके अपख्यातिः भवेत् । परलोकेऽपि दुर्गतिः

च भवेत् । अतः एनं न मुश्चामि' इति ।
कश्चन कालः अतीतः । व्याधः जागरितः । भलूकः
निद्रां कृतवान् । तदा व्याघ्रः व्याधम् उक्तवान् - 'रे
मूढ ! मतः भीतः भवान् भलूकं शरणं गतवान् किम् ?
सः भवतः शत्रुः । मम निर्गमनम् एव सः प्रतीक्षते ।
तदनन्तरं भवन्तं मारयति । अतः तस्य जागरणात्
पूर्वमेव भवान् तम् अथः पातयतु' इति ।

व्याघ्रस्य वचनं श्रुत्वा व्याधः निद्रामग्नं भलूकम्
अथः पातितवान् । भलूकः तु पतनसमये जागरितः सन्
काञ्छित् शाखाम् अवलम्ब्य वृक्षम् आरुह्य यथापूर्वम्
उपविष्टवान् ।

पुनः आरुढवन्तं भलूकं दृष्ट्वा व्याधः भयेन कम्पते
स्म । तदा भलूकः उक्तवान् - 'व्याध ! भयं मास्तु ।

यद्यपि भवान् कृतघ्नः, तथापि अहं भवन्तं न
मारयामि' इति ।

तत् दृष्ट्वा व्याघ्रः उक्तवान् - 'भवान् तस्मै रक्षणं
दत्तवान् चेदपि सः भवन्तम् एव मारयितुम् उद्युक्तः ।
अतः तं कृतघ्नम् अथः पातयतु' इति ।

तदा भलूकः समाधानेन उक्तवान् - 'सखे !
दुर्जनेभ्यः अपकारिभ्यः च विवेकिनः न कुप्येयुः, न वा
प्रतिविधानम् आचरेयुः । अपकारिभ्यः अपि उपकारः
एव कर्तव्यः इति नीतिः अस्ति । अहम् एतं न मुश्चामि'
इति ।

ततः व्याघ्रेण बहुधा प्रार्थितः अपि सः तद्वचनम्
अवधीर्य प्रभातपर्यन्तं व्याधं रक्षितवान् ।

कृपणरस्य द्वादशः

(सं) श्रीनाथधर द्विवेदी

'वी' रुपुं नाम कश्चन ग्रामः । तत्र कश्चन कृपणः
निवसति स्म । तस्य कृपणता अतीव प्रसिद्धा ।
सः भोजनसमये अपि द्वारं पिधाय भोजनं करोति स्म ।
यतः तदा कोऽपि आगच्छति चेत् तस्मै भोजनं दातव्यम्
आपतेत् इति ।

एकदा कृपणः भोजनं कुर्वन् आसीत् । तस्मिन् समये
सः द्वारस्य पिधानं कर्तुं विस्मृतवान् आसीत् । तदा एव
कश्चन भिक्षुकः तत्र आगतवान् । सः कृपणं दृष्ट्वा -
'पुत्र ! महती बुभुक्षा अस्ति । एकां रोटिकां ददातु'
इति प्रार्थितवान् ।

कृपणः भोजनं त्यक्त्वा उत्थितवान् । तं भिक्षुकं
निर्वर्तयितुं प्रयासं कृतवान् । किन्तु भिक्षुकः न
गतवान् । कृपणः 'एतस्यै किमपि दत्त्वा इतः शीघ्रं
प्रेषयामि' इति चिन्तयन् तस्मै भिक्षुकाय रोटिकार्धं दातुम्
उद्युक्तः अभवत् ।

किन्तु भिक्षुकः रोटिकां न स्वीकृतवान् । अपि च सः
उक्तवान् - 'यदि भवान् पूर्णा रोटिकां दास्यति तर्हि एव
अहम् इतः गमिष्यामि' इति । कृपणः रोटिकां न

दत्तवान् । भिक्षुकः तत्रैव उपविष्टवान् । कृपणः भोजनं
कृत्वा स्वकार्यार्थं गतवान् ।

सायङ्गाले कृपणः यदा गृहम् आगतवान् तदा द्वारे
तथैव उपविष्टवन्तं भिक्षुकं दृष्टवान् । झटिति अन्तः
गत्वा एकां रोटिकाम् आनीय - 'एतां स्वीकृत्य इतः
गच्छतु । पुनः अत्र न आगच्छतु' इति भिक्षुकम्
उक्तवान् ।

तदा भिक्षुकः तत् निराकुर्वन् - 'इदानीम् एकया
रोटिकाय कार्यं न भवति । यदि भवान् रोटिकाद्वयं
दास्यति तर्हि एव इतः गमिष्यामि । यतः इदानीं
भोजनस्य द्वितीयः अवसरः अस्ति' इति उक्तवान् ।

भिक्षुकस्य वचनं श्रुत्वा कृपणः दृढस्वरेण 'अहम्
एकाम् एव रोटिकां दास्यामि' इति उक्तवान् । किन्तु
भिक्षुकः निराकृतवान् । कृपणः रोटिकाद्वयं न
दत्तवान् । सः रात्रिभोजनं कृत्वा द्वारं पिधाय शयनं
कृतवान् ।

प्रातःकालः अभवत् । कृपणः उत्थाय द्वारम्
उद्घाटितवान् । तदा अपि भिक्षुकः द्वारे एव उपविष्टवान्

आसीत् । कृपणस्य भीतिः आरब्धा । ‘यदि एषः भिक्षुकः मरणं प्राप्नोति तर्हि मम कष्टम् एव । जनाः अपि मां निन्देयुः’ इति । एवं विचिन्त्य सः तस्मै रोटिकाद्वयं दातुम् उद्युक्तः अभवत् । किन्तु भिक्षुकः तत् निराकुर्वन् उक्तवान् - “इदानीं भोजनस्य तृतीयः अवसरः अस्ति । अतः भवता तिस्रः रोटिकाः दातव्याः । नो चेत् अहं न गमिष्यामि” इति ।

किन्तु कृपणः तिस्रः रोटिकाः न दत्तवान् । भिक्षुकः अपि न निर्गतवान्

चतुर्थं दिनम् आगतम् । भिक्षुकः बुभुक्षया पिपासया च तत्रैव उपविष्टवान् । तदा कृपणः किङ्कर्तव्यतामूढः सन् तिस्रः रोटिकाः आनीय तस्य पुरतः स्थापितवान् ।

तदा भिक्षुकः उक्तवान् - “एतैः कार्यं न भविष्यति । अत्र एकः कूपः निर्मितः भवेत्, तदा एव इतः मम निर्गमनम्” इति ।

भिक्षुकस्य वचनं श्रुत्वा कृपणः किञ्चिदिव व्यग्रः अभवत् । उच्चस्वरेण - “भोः भिक्षुक ! किं वदति भवान् ? कूपस्य खननं सुकरम् इति चिन्तितवान् वा ? तन्निमित्तं कियान् व्ययः करणीयः भवति ! तावत् धनं मम समीपे नास्ति । असम्बद्धं किमपि न वदतु । रोटिकाः स्वीकृत्य निर्गच्छतु इतः” इति उक्तवान् ।

किन्तु भिक्षुकः न गतवान् । कृपणः स्वकार्यार्थं

गतवान् । किन्तु तस्य मनः कार्ये न लगति स्म । भिक्षुकस्य चित्रम् एव पुरतः आगच्छति स्म । अन्ततो गत्वा सः गृहम् आगत्य भिक्षुकस्य समीपं गत्वा - “भोः महाशय ! भवतः इच्छां पूरयामि । चलतु भवान्, भोजनं करोतु” इति उक्तवान् ।

भिक्षुकः उक्तवान् - “एकेन कूपेन कार्यं न भवति । कूपद्वयं निर्मातव्यम्” इति ।

कृपणः तत् अङ्गीकृतवान् । नो चेत् प्रति-अवसरं कूपसंख्या वर्धेत इति तस्य भयम् आसीत् ।

द्वित्रिदिनाभ्यन्तरे कृपणस्य गृहस्य पुरतः कूपद्वयं निर्मितम् । सम्यक् जलम् अपि आगतम् । तदा भिक्षुकः कृपणम् - “अहम् एकवर्षानन्तरम् अत्र आगमिष्यामि । तस्मिन् समये यदि मम कूपस्य जलं न्यूनं भविष्यति, तर्हि अहम् अन्यस्य कूपस्य निर्माणं कारयिष्यामि । जागरूकः भवतु” इति उक्त्वा ततः निर्गतवान् ।

भिक्षुकस्य वचनानि एव मनसि आकलयन् कृपणः चिन्तितवान् - ‘अहं तस्य कूपस्य जलं न उद्धरामि एव । मम कूपस्य जलस्य उपयोगमेव कर्तुं ग्रामजनान् सूचयामि । तदा मम कूपे जलं न्यूनं भवति । भिक्षुकस्य कूपस्य जलं न्यूनं न भवति एव’ इति । ततः सः भिक्षुकस्य कूपस्य उपरि आवरणं निर्मापितवान् ।

वर्षम् अतीतम् । एकस्मिन् दिने भिक्षुकः आगतवान् । तं दृष्ट्वा कृपणः गर्वेण “इदानीं भवान् स्वकूपस्य मम कूपस्य च जलपरिमाणं पश्यतु । मम कूपे न्यूनं जलम् अस्ति” इति उक्त्वा एकं दण्डं स्वीकृत्य कूपद्वयस्य जलपरिमाणस्य मापनं कृतवान् ।

किन्तु अहो आश्र्वर्यम् ! कृपणस्य कूपे एव अधिकं जलम् आसीत् । कृपणः दिङ्मूढः सन् उक्तवान् - “भवतः कूपः आच्छादितः आसीत् । मम कूपात् तु ग्रामजनाः सर्वे अपि जलं नयन्ति स्म । तथापि मम कूपे कथम् अधिकं जलम् अस्ति ? कथं भवतः कूपे न्यूनम् अस्ति ?” इति ।

कृपणस्य वचनं श्रुत्वा भिक्षुकः मन्दं हसन् - “भोः मित्र ! भवान् गम्भीरतया विचारं करोतु । यस्य उपयोगः अधिकतया क्रियते तत् वर्धते । दानेन वृद्धिः एव भवति, न हानिः” इति उक्त्वा ततः निर्गतवान् ।

तृतीयश्रेणिकं मित्रम्

बाल मोदिनी

- (सं) कुमारी आभा

R लपुरं नाम किञ्चन राज्यम् आसीत् । महाराजः बुद्धिसारः विशेषतया पर्वदिनेषु तेषां सम्पर्कं करोति अरिवारणः तत् राज्यं परिपालयति स्म । तस्य स्म । तेभ्यः वस्त्र-भूषणादिकं दत्त्वा तेषां सम्मानं करोति स्म ।

आस्थाने बृहस्पति-
सदृशः बुद्धिसारः नाम
प्रधानमन्त्री आसीत् ।
मन्त्रिमहाराजयोः मध्ये
गाढं मित्रत्वम्
आसीत् ।

कदाचित् बुद्धि-
सारस्य मनसि कञ्चन
विचारः उद्भूतः-
'आवयोः मध्ये न
केवलं राजमन्त्रि-
सम्बन्धः, अपि च गाढं
मित्रत्वम् अस्ति ।
किन्तु कदाचित्
महाराजः केनापि
कारणेन मह्यं कुप्यति
चेत्, मां राज्यभ्रष्टं
करोति एव । तदा मम
का गतिः स्यात् ? अतः
मया अन्यानि अपि
कानिचन मित्राणि
प्राप्तव्यानि' इति ।

ततः सः मित्रतायाः श्रेणीत्रयं कृतवान् । क्रमशः सः चिन्तितवान् ।
सर्वेषां मित्राणां सम्पर्कम् आरब्धवान् च ।

प्रथमश्रेण्यां सामन्ताः, श्रीमन्तः, गण्याः च आसन् ।
बुद्धिसारः प्रतिदिनं तेषां सम्पर्कं करोति स्म । ते अपि
एतस्य गृहम् आगत्य सत्कारं प्राप्य गच्छन्ति स्म ।

द्वितीयश्रेण्याम् अमात्यादयः तस्य मित्राणि आसन् ।

राजमार्गस्य पार्श्वे
महासुभटः नाम कञ्चन
वासं करोति स्म । सः
यत्र कुत्रापि बुद्धिसारं
पश्यति चेत् तस्य
अभिवादनं करोति स्म ।
तस्मात् कारणात्
गच्छता कालेन
महासुभटः अपि
बुद्धिसारस्य मित्रम्
अभवत् । सः
तृतीयश्रेण्याः मित्रम् इति
बुद्धिसारः निश्चितवान् ।

अथ कदाचित्
दौर्भाग्यवशात् महाराजः
अरिवारणः बुद्धिसाराय
अकुप्यत् । तस्मात् भीतः
बुद्धिसारः देशान्तरं गत्वा
निश्चितवान् । गमनात्
पूर्वं सकृत् मित्रैः
मिलित्वा गच्छामि इति

ततः सः प्रथमश्रेण्याः मित्राणां गृहाणि गतवान् । तत्र
वस्तुस्थितिं कथितवान् । यदा बुद्धिसारस्य परिस्थितिं
ज्ञातवन्तः तदा ते सर्वे अपि उक्तवन्तः - "भवान् शीघ्रमेव
इतः गच्छतु । अन्यथा वयम् अपि महाराजस्य कोपस्य
भाजनं भवेम" इति ।

तेषां मुखात् रूक्षवचनानि श्रुत्वा सः अवाङ्मुखः स्ववृत्तान्तं निवेदितवान् ।

जातः ।

ततः सः द्वितीयश्रेण्याः मित्राणां गृहणि गतवान् । तत्रापि पूर्ववृत्तान्तम् उक्तवान् । ते अपि तं तिरस्कृतवन्तः । साहाय्यं कर्तुं निराकृतवन्तः च । तेषां व्यवहारेण बुद्धिसारस्य महान् खेदः जातः । ‘इतःपरम् अन्यथा गतिः नास्ति, इतः पलायनम् एव वरम्’ इति विचिन्त्य सः गच्छन् आसीत् ।

तावता त्तेन महासुभटः स्मृतः । सः कथश्चित् महासुभटस्य गृहं प्रविष्टवान् ।

बुद्धिसारं दृष्ट्वा महासुभटः सन्तोषेण तस्य स्वागतं कृतवान् । ततः सः बुद्धिसारस्य आगमनस्य कारणं पृष्ठवान् । बुद्धिसारः सङ्घोचेन महासुभटस्य पुरतः प्रथमश्रेणीकः स्मेहितः इति ।

तस्य वचनानि श्रुत्वा महासुभटः आत्मविश्वासयुक्तेन स्वरेण उक्तवान् - “मित्र ! भवान् निश्चिन्तः सन् मम गृहे वासं करोतु । मयि जीवति कोऽपि भवतः अहितं कर्तुं न शक्नोति । अहं शीघ्रमेव भवतः सुरक्षायाः उपायं चिन्तयामि । भवान् चिन्तां न करोतु” इति ।

महासुभटस्य वचनं श्रुत्वा बुद्धिसारः भावविह्वलः सन् तम् आलिङ्गितवान् ।

तस्यामेव रात्रौ महासुभटः प्रभूतं धनं धान्यं च स्वीकृत्य बुद्धिसारेण सह प्रच्छन्नरूपेण रत्नपुरनगरात् बहिः गतवान् । ततः तौ देशान्तरे आश्रयं प्राप्य सुखेन जीवितवन्तौ । बुद्धिसारः तदा ज्ञातवान् यत् एषः एव प्रथमश्रेणीकः स्मेहितः इति ।

□□

परिव्रजलरस्य महत्वम्

(सं) - बालकृष्ण मन्त्रिगमने

सु ब्रह्मण्यशास्त्री रामपुरे निवसति स्म । तस्य पल्ली शान्ता । तौ द्वौ अपि सर्प-नकुलम् इव सर्वदा कलहं कुरुतः स्म ।

पत्युः दृष्ट्या पत्न्या क्रियमाणं सर्वमपि दोषयुक्तम् एव । पत्न्याः दृष्ट्या पत्न्या क्रियमाणं सर्वमपि कार्यं दोषयुक्तमेव भवति । अतः लघुना कारणेन अपि तयोः महान् कलहः भवति स्म । गच्छता कालेन तयोः कलहस्य वार्ता सर्वत्र प्रसृता अभवत् । एतस्मात् कारणात् प्रतिवेशिनः सर्वे अपि कष्टम् अनुभवन्ति स्म ।

एकदा कश्चन योगी तं ग्रामम् आगतवान् । सः काश्चित् असामान्यां सिद्धिं प्राप्तवान् अस्ति इति जनाः वदन्ति स्म । एतां वार्ता श्रुत्वा शास्त्रिणः पल्ली शान्ता पतिः यथा न जानीयात् तथा तं योगीश्वरं द्रष्टुं गतवती ।

सा योगीश्वरं नमस्कृत्य रुदती उक्तवती - ‘स्वामिन् ! मम रक्षणं करोतु । गृहे अहं नितराम् असन्तुष्टा भवामि । मम पतिः प्रतिक्षणम् अपि गृहे कोलाहलस्य आरम्भं

करोति । कोलाहलेन विना जीवनम् एव नास्ति । सर्वे जनाः अस्मान् दृष्ट्वा उपहासं कुर्वन्ति” इति ।

योगी क्षणकालं यावत् नेत्रे निमील्य उपविष्टवान् । तदनन्तरम् उक्तवान् - “भद्रे ! भवत्याः क्लेशं परिहरामि । चिन्ता मास्तु । दिव्यजलेन पूरितं कुम्भमेकं ददामि । पत्युः आगमनसमये अथवा तस्मात् किञ्चित् पूर्वं भवती

एहि हसाम !

एकः एव दुरभ्यासः

- सज्जनः - हे बालक ! भवान् धूमपानं करोति किम् ?
- बालकः - न करोमि ।
- सज्जनः - मध्यपानं करोति किम् ।
- बालकः - नैव श्रीमन् ।
- सज्जनः - तमाखुभक्षणम् ?
- बालकः - तदपि नास्ति सर्वथा ।
- सज्जनः - साषु साषु । उत्तमः बालकः अस्ति भवान् ।
- बालकः - परं मयि एकः एव दुरभ्यासः अस्ति यत् अहम् असत्यं वदामि ।

- रोहिणीकुमारः

स्वमुखे एतत् जलं पूरयतु । घण्टाद्वयानन्तरमेव भवत्या
मुखात् तत् जलं निष्कासनीयम् । श्रद्धया एतत् कार्यं
करणीयम् । यदि एवम् आचरति तर्हि भवत्याः गृहे
कदापि कोलाहलः न भविष्यति” इति । ततः जलपूरितम्
एकं कुम्भं दत्त्वा तां प्रेषितवान् ।

तस्मिन् एव दिने सायद्वाले सुब्रह्मण्यशास्त्री स्वकार्याणि
समाप्य गृहं प्रत्यागतवान् । पत्नी पानीयम्
आनीय दत्तवती । तत् किञ्चिदिव पीत्वा
चषकं क्षिप्तवान् शास्त्री ।

ततः उच्चैः तर्जयन् - “एतत् कीदृशं
पानीयं भोः, मुखे स्थापयितुमेव न
शक्यते” इत्यादि वदन् बहिः आगत्य
उपविष्टवान् । किन्तु पत्नी शान्ता किमपि
न उक्तवती । यतः मुखे योगीश्वरेण दत्तं
जलं पूरितवती आसीत् । तूष्णीं सा
स्वकार्ये मग्ना अभवत् । यद्यपि कोपः
आगतः आसीत्, तथापि सा सहनया
मौनम् आश्रितवती ।

बहिः उपविष्टः पतिः किञ्चित्
कालं कोपेन तर्जनं
कुर्वन् आसीत् ।
अनन्तरं तूष्णीम्
उपविष्टवान् ।

ततः प्रतिदिनम्
अपि एतस्य एव
पुनरावर्तनं भवति
स्म । शान्ता प्रतिदिनं
पत्युः आगमनसमये
मुखे दिव्यं जलं
पूरयित्वा उपविशति
स्म । शास्त्री कोलाहलं कृत्वा किञ्चित्कालानन्तरं ततः
बहिः गच्छति स्म । गच्छता कालेन पूर्वं घण्टां यावत् यः
प्रचलति स्म सः कोलाहलः इदानीं क्षणार्थे एव शान्तः
भवति स्म । ततः केषुचित् दिनेषु एव गृहे शान्तवातावरणं
निर्मितम् अभवत् । प्रतिवेशिनः सर्वे आश्वर्यचकिताः
अभवन्, सन्तोषं च अनुभूतवन्तः ।

मासद्वयानन्तरं शान्ता पुनः योगीश्वरस्य समीपम्
आगतवती । इदानीं तस्याः मुखं सन्तोषेण प्रसन्नम्
आसीत् । योगीश्वरं नमस्कृत्य सा पृष्ठवती - “स्वामिन् !
भवता दत्तं पवित्रं जलं मम जीवनं सन्तोषमयं सुखकरं च
अकरोत् । किन्तु इदानीं तत् जलं समाप्तम् अस्ति ।
अतः भवान् अन्यं कुम्भं ददातु” इति ।

शान्तायाः
तानि वचनानि
श्रुत्वा योगीश्वरः
मन्द-हासपूर्वकम्
उक्तवान् -
“वत्स ! अहं
यत् जलं दत्तवान्
तत् तु साधारणजलम्
एव । भवती
यदा मुखे जलं
पूरयति तदा
किमपि वकुं न
शक्नोति स्म ।
तदर्थं पत्या सह
कोलाहलम् अपि
कर्तुं न शक्ता ।
एकेन हस्तेन एव
करताडनं न
भवति खलु !
तथैव एकः एव
कोलाहलम् अपि
कर्तुं न शक्तोति ।
तेन ‘अहं श्रेष्ठः’,

अहं श्रेयान्, इति स्पर्धा अपि न भवति । यदां एकः
मौनम् आचरति तदा अन्येन अनिवार्यतया तूष्णीं स्थातव्यम्
एव भवति” इति ।

योगीश्वरेण उक्तस्य वचनस्य अर्थं ज्ञात्वा सन्तुष्टा
शान्ता सन्तोषेण गृहं प्रत्यागतवती ।

□□

बुद्धिमान् शशः

(सं) - कल्पी कृष्णम् कृद्वी

बालमोदिनी

क स्मिंश्चित् वने कश्चन शशः आसीत् । सः वने सञ्चरन् शाकादीनि, तृणानि च खादन् जीवनं करोति स्म ।

अथ कदाचित् शशः कश्चित् शृगालं दृष्टवान् । शृगालः आहारान्वेषणं कुर्वन् वने सञ्चरन् आसीत् । अकस्मात् तस्य दृष्टिपथे शशः पतितः एव । शृगालः सन्तोषेण 'अद्य शशमांसभक्षणं करोमि' इति चिन्तयन् तस्य समीपम् आगतवान् ।

शृगालस्य आगमनं दृष्ट्वा शशः
चिन्तितवान् - "शृगालः मां
खादितुम् एव समीपम्
आगच्छन् अस्ति ।

कथमपि तं
वश्यित्वा आत्मानं
संरक्षामि" इति ।

तावता शृगालः
शशस्य समीपम्
आगतवान् एव ।
तदा शशः शृगालम्
उक्तवान् - "भो
ज्येष्ठ ! उचिते
समये आगतवान् भवान् । अहं भवन्तम् एव
अन्विष्यन् आसम्" इति ।

शृगालः आश्चर्येण पृष्टवान् - "किं भवान् माम्
अन्विष्यति ?" इति ।

शशः हसन् उक्तवान् - "आम् ! भवन्तम् एव
अन्विष्यामि । यतः मम गृहस्य समीपे कश्चन शूरः
शृगालः अस्ति । सः उक्तवान् अस्ति यत् 'यदि भवान्
अन्यं कमपि शृगालं पश्यति तर्हि अवश्यं भवता सः
अत्र आनेतव्यः' इति" ।

शृगालः कुतूहलेन "किमर्थम् ?" इति पृष्टवान् ।

शशः उक्तवान् - "सः तु विशिष्टः शृगालः अस्ति ।

यतो हि सः शृगालान् विना अन्यत् किमपि न खादति" इति ।

शृगालः आश्चर्येण उक्तवान् - "शृगालः शृगालम् एव
भक्षयति इति विषयः तु अविश्वसनीयः । जगति कुत्रापि
एतादृशः व्यवहारः न प्रचलति एव" इति ।

शशः अपि तेन एव स्वरेण उक्तवान् - "आदौ अहम्
अपि न विश्वसितवान् । किन्तु सः अन्यान् मृगान् न
मारयति । तस्मात् एव अहम् इतोऽपि जीवामि" इति ।

"इदानीं सः शृगालः कुत्र अस्ति ?" शृगालः
पृष्टवान् ।

शशः उक्तवान् - "सः मम गुहायाम् एव अस्ति ।"

तदा शृगालः व्यग्रः सन् -
"एवं तर्हि अहम् अपि
भवतः गृहम् आगच्छामि ।
प्रथमं तं शृगालं मारयामि ।

तदनन्तर
भवन्तमपि
भक्षयामि"
इति उक्त्वा
शशस्य कण्ठे
गृहीत्वा एव
तस्य गृहं प्रति
गतवान् ।

शशः शृगालं
साक्षात् सिहंस्य गुहां प्रति नीतवान् । अन्तः सिंहः
गाढनिद्रायां मग्रः आसीत् । गुहाद्वारे एव स्थित्वा शशः
उक्तवान् - "भोः ! उचिते समये आवाभ्याम् आगतम्
अस्ति । प्रायः सः शृगालः अन्यं शृगालं खादित्वा सुखेन
निद्रां कुर्वन् स्यात् । अतः शीघ्रम् अन्तः गत्वा तं प्रथमं
मारयतु । अनन्तरं मां मारयतु, खादतु च" इति ।

शशस्य वचनेषु विश्वस्य सः शृगालः गुहां
प्रविष्टवान् । कोलाहलेन निद्राभङ्गेन च कुपितः सिंहः
उच्चैः गर्जनं कुर्वन् शृगालस्य उपरि आक्रमणं कृत्वा तं
मारितवान् एव ।

तावता बहिः स्थितः शशः ततः पलायनं कृत्वा
बहुदूरं गतवान् आसीत् ।

बाल मोदिनी

न्यायस्थ महिमा

ग्री

कदेशस्य स्पार्टानगरे एकं मन्दिरम् आसीत् ।
तस्मिन् मन्दिरे कश्चन देवीविग्रहः । तस्मिन् विग्रहे
एकः खड़ः सर्वदा लम्बमानः आसीत् । तस्य खड़स्य
कश्चन विशेषः आसीत् यत् सः न्यायनिर्णये सहकरोति
स्म । अतः तस्मिन् नगरे जनानां विवादं परिहर्तु
न्यायाधीशस्य आवश्यकता एव न आसीत् ।

यदि विवादः उत्पन्नः भवति, तर्हि वादिनः प्रतिवादिनः
सर्वे अपि मन्दिरस्य समीपम् आगच्छन्ति । तत्रैव विद्यमाने
सरोवरे स्नानं कुर्वन्ति । तदनन्तरं विग्रहे लम्बमानस्य
खड़स्य अधोभागे हस्तं स्थापयन्ति । तदा खड़ः स्वयमेव
अधः पतति येन यः अन्याय्यं कृतवान् भवति तस्य
हस्तः कर्तितः भवति । ततश्च खड़ः स्वयमेव स्वस्थानं
गच्छति । निरपराधिनस्तु खड़ात् न किमपि भयम्
आसीत् । अनेन कठोरदण्डनभयेन राज्ये न कोऽपि
दुराचरणं करोति स्म ।

स्पार्टानगरे अल्विनः नाम कश्चन कृषिकः आसीत् ।
एकदा काचित् विधवा महिला तस्य समीपे शतं
सुवर्णनाणकानि न्यासरूपेण स्थापितवती आसीत् ।
किञ्चिद्दिनानन्तरं सा तानि नाणकानि प्रतिस्वीकर्तुम्
अल्विनस्य गृहं गतवती । । किन्तु अल्विनः दुराशया
तस्याः वचनानि निराकुर्वन् उक्तवान् - 'किं वदति भवती ?
भवत्या कदा मम सकाशे सुवर्णनाणकानि दत्तानि ? अहं
तं विषयम् एव न जानामि' इति ।

अनन्यगतिकतया सा महिला दुःखेन जनान् उक्तवती
यत् अल्विनः वश्चनां कृतवान् इति । तदा सर्वे अपि
'न्यायार्थं मन्दिरं गच्छामः' इति निश्चितवन्तः । दुष्टः
अल्विनः विषयं ज्ञातवान् । सः रात्रौ एव मन्दिरम्

• कोककड वेङ्गटरमण भट्टः

गतवान् । खड्डस्य पृष्ठभागे सीसकं लोहं तथा योजितवान् ।
येन खड़ः स्तब्धः जातः ।

प्रातःकालः अभवत् । नगरवासिभिः सह अल्विनः
मन्दिरम् आगतवान् । सरोवरे स्नानं कृतवान् । देवीविग्रहे
विद्यमानस्य खड्डस्य अथः हस्तं स्थापितवान् । सर्वे जनाः
चिन्तितवन्तः यत् इदानीम् अल्विनस्य हस्तः छिन्नः भवति
इति । किन्तु खड़ः न विचलितः एव । अपि च सः
स्तब्धः आसीत् । सर्वे अपि आश्वर्यचकिताः सन्तः एतत्
दृष्टवन्तः । अल्विनः तु प्रहृष्टः सन् स्वगृहं गतवान् ।
सर्वेऽपि जनाः चिन्तितवन्तः यत् अल्विनः निरपराधी ।

कालः अतीतः । एकदा अल्विनः नगरान्तरं गत्वा
स्पार्टानगरं प्रति प्रत्यागच्छन् आसीत् । चलित्वा श्रान्तः
सः विश्रान्तिम् इच्छति स्म । राजमार्गे कस्यचन वृक्षस्य
अथः छायायां कञ्चित् कालं सः सुप्तवान् । निद्रायां
स्वहस्तौ राजमार्गस्य उपरि प्रसार्य सः सुप्तवान् ।

अत्रान्तरे स्पार्टानगरस्य राजकुमारः वायुविहारार्थं रथम्

आरुह्य तस्यां दिशि एव आगच्छन् आसीत् । अश्वौ वेगेन
धावन्तौ आस्ताम् । प्रमादवशात् रथस्य चक्रं अल्विनस्य
हस्तयोः उपरि एव गतम् । तेन अल्विनस्य हस्तद्वयम्
अपि कर्तिं भूत्वा शरीरात् पृथक् जातम् । अल्विनस्य
आक्रन्दनम् अरण्यरोदनमेव जातम् । वेदनया सः विसंज्ञः
जातः ।

किञ्चित्कालानन्तरं संज्ञां प्राप्य सः कथमपि गृहं
प्राप्तवान् । हस्तयोः चिकित्सा अपि तेन कारिता । तस्य
प्राणाः रक्षिताः, किन्तु सः हस्तविहीनः एव अभवत् ।
पापभयात् भीतः अल्विनः पूर्वं कृतम् अकार्यं सर्वं
नगरवासिनां पुरतः निवेदितवान् ।

विधवायाः नाणकानाम् अपहरणं तु तेन कृतम् आसीत् ।
तन्निमित्तं देवीविग्रहस्य न्यायनिर्णयः यदि तेन अङ्गीकृतः
स्यात् तर्हि तस्य एकः हस्तः कर्तिः स्यात् । परन्तु सः
विग्रहस्य खड्डस्य सीसकयोजनेन द्वितीयम् अपि अपराधं
कृतवान् । अतः एव तस्य हस्तद्वयम् अपि नष्टम् अभवत् ।

□□

चक्रवत् परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च

• नटवर साहुः

क स्मिंश्चित् नगरे माधवः नाम वणिक् निवसति स्म ।
तस्य पली राधिका । तयोः गोविन्दः गोपालः
चेति पुत्रौ आस्ताम् । माधवस्य महत् वाणिज्यम् आसीत् ।
सः दानपरः अपि इत्यतः अतीव प्रसिद्धः आसीत् ।

कालक्रमेण गोपालः गोविन्दः चापि प्रबुद्धौ । तौ
वाणिज्ये पितुः साहाय्यं कुर्वन्तौ आस्ताम् । प्राप्ते काले
तयोः विवाहः अपि जातः । वणिगदम्पती पुत्राभ्यां सुषाभ्यां
च सह सुखेन कालं यापयतः ।

परं दुर्दैववशात् माधवस्य सुदिनानि समाप्तानि ।
दुर्दिनानि च सन्निहितानि । वाणिज्यार्थं समुद्रमार्गेण गताः
तस्य नौकाः दस्युभिः लुण्ठिताः । वाणिज्ये विनियुक्तं
सर्वमपि मूलधनं नष्टम् अभवत् । माधवः निर्धनः जातः ।
पुत्रौ स्वपलीभ्यां सह जीविकाम् अन्विष्यन्तौ दूरदेशं
गतवन्तौ । गृहे स्थिताः सेवकाः अपि अन्यत्र गत्वा

आश्रयं प्राप्तवन्तः ।

इदानीं तु गृहे माधवः तस्य पली राधिका चेति द्वौ
एव । वार्धककारणात् तौ किमपि कार्यं कर्तुम् अपि न
शक्नुतः । अतः धनसम्पादनस्य मार्गः एव न आसीत् ।
तौ बुभुक्ष्या पीडितौ कथमपि दिनानि यापयतः ।

एकस्मिन् दिने माधवः स्वगृहे देवस्य पुरतः उपविष्टवान्
आसीत् । तदा सः भगवन्तम् उद्दिश्य आर्तस्वरेण उक्तवान्
- “भगवन् ! कथं माम् एवं पीडयति भवान् ? किमर्थं
मयि एतावान् निष्ठुरः अस्ति ? कृपया मम दुःखं दूरीकरोतु”
इति ।

भगवान् माधवस्य प्रार्थनां श्रुतवान् । सः तं परीक्षितुं
ब्राह्मणवेषं धृत्वा तत्र आगतवान् । ब्राह्मणः माधवम्
उक्तवान् - “भोः माधव ! मया सह आगच्छतु” इति ।

माधवः आशाभावनया तं ब्राह्मणम् अनुसृतवान् ।

ब्राह्मणः तं निर्जनम् अरण्यं नीतवान् ।

अरण्ये एकत्र अनेकाः पेटिकाः पतिताः आसन् । ताः

एतत् श्रुत्वा माधवः अतीव सन्तुष्टः जातः । सः

झटिति तत्र स्थितासु पेटिकासु कामपि लघुपेटिकां ग्रहीतुम्

उद्युक्तः अभवत् । परं

तस्य आश्चर्यम्

अभवत्, यतः सा

पेटिका अतीवभारयुता

आसीत् । ततः सः

अन्याः अपि लघु

आकारिकाः पेटिकाः

उत्थाप्य उत्थाप्य

परिशीलितवान् । परं

ताः अपि ततोऽपि

भारयुताः एव आसन् ।

अन्ततो गत्वा तेन

एतत् अनुभूतं यत् स्वस्य

पेटिका एव सर्वाभ्यः

पेटिकाभ्यः अल्प-

भारयुता इति । अतः

सः तामेव पेटिकाम्

पेटिकाः दर्शयन् ब्राह्मणः माधवम् उक्तवान् - “एताः आलिङ्गितवान् ।

सर्वाः दुःखपेटिकाः सन्ति” इति । माधवः आश्वर्येण
ताः दृष्टवान् ।

ब्राह्मणः एकां रिक्तां पेटिकाम् उन्नीय ताम् उद्घाटितवान् ।
ततः माधवम् - “अहम् इदानीं भवतः सर्वाणि अपि
दुःखानि अत्र निक्षिपामि” इति उक्त्वा इतस्ततः हस्तचालनं
कृत्वा पेटिकां पिहितवान् । तां पेटिकां माधवस्य शिरसि
धारयन् उक्तवान् - “एषा भवतः दुःखपेटिका” इति ।

माधवः “अहो भारः” इति वदन् महता कष्टेन
कथमपि ताम् ऊढवान् ।

क्षणानन्तरं सः ब्राह्मणः माधवस्य मस्तकतः पेटिकाम्
अवतार्य उक्तवान् - “भवान् स्वदुःखभारं वोदुं न शक्नोमि
इति रोदिति खलु ? अतः अहम् एकम् उपायं सूचयामि ।
अत्र स्थितासु पेटिकासु यां कामपि लघ्वाकारिकाम्,
अल्पभारयुतां वा पेटिकां भवान् स्वपेटिकाविनिमयेन
स्वीकर्तुम् अर्हति । तेन भवतः दुःखभारः न्यूनः भवति”
इति ।

तदा सः ब्राह्मणः उक्तवान् - “किमिदं भोः ! अन्या
कापि पेटिका भवते न रोचते वा ? शीघ्रं यां कामपि
पेटिकां स्वीकरोतु” इति ।

माधवः विनयेन ब्राह्मणं नमस्कुर्वन् उक्तवान् - “भोः
महात्मन् ! अत्र मम पेटिका एव अल्पभारयुता अस्ति ।
अन्याः सर्वाः इतोऽपि गुरुतराः गुरुतमाः वा सन्ति ।
एतेन भवतः सन्देशः मया अवगतः अस्ति यत् स्वस्य
दुःखमेव अधिकम् इति कदापि अस्माभिः चिन्तनं न
करणीयम् । अन्येषाम् इतोऽप्यधिकानि दुःखानि भवन्ति
एव” इति ।

ततः क्षणेनैव सः ब्राह्मणः अन्तर्धानः अभवत् । ताः
पेटिकाः तत् अरण्यं चापि अदृश्यतां गतानि । माधवः
भगवान् माम् एवं बोधिवान् इति ज्ञात्वा नितरां सन्तुष्टः
अभवत् । ततः सः धैर्येण एव कष्टानि सोढवान् । अन्ते
च सुखं प्राप्तवान् ।

□□

वीरतारापौर

• (सं) विमल भरद्वाजः

१ ९६५ तमे वर्षे भारतपाकिस्थानयोः मध्ये युद्धं प्रचलत् आसीत् । भारतस्य युद्धवाहनानि पाकिस्थानस्य सियालदुर्ग प्रविष्टानि । लेफिटनेण्ट तारापोरः अस्य सेनानीः आसीत् । तस्य नेतृत्वे एव सैन्यं गच्छत् आसीत् ।

कानिचन दिनानि अतीतानि । सैन्याधिकारिणः तारापोराय अदेशं प्रेषितवन्तः यत् - “फिल्होरग्रामस्य समीपे पाकिस्थानस्य युद्धवाहनानि गोपितानि सन्ति, तत्रत्यैः सैनिकैः । अतः अग्रे भवतां गमनं क्लेशाय भवति । अतः प्रथमं तानि यानानि नाशयन्तु । तदनन्तरं तं प्रदेशं वशीकुर्वन्तु” इति ।

वरिष्ठाधिकारिणाम् आज्ञानुसारं तारापोरः स्वसैन्यं लक्ष्यं प्रति गमितवान् । ततः स्वल्पकालाभ्यन्तरे एव

भारत-पाकिस्थानयोः युद्धयानानि सम्मुखम् आगतानि । सैन्ययोः उभयोर्मध्ये युद्धम् आरब्धम् । शतशः क्षेपणयः क्षिप्ताः । पाकिस्थानस्य एकः क्षेपणिः तारापोरस्य युद्धवाहनस्य विघ्नसम् अकरोत् । तेन तारापोरः अपि व्रणितः । तथापि सः आत्मविश्वासेन अन्यत् स्वीकृत्य अग्रे गतवान् ।

तारापोरः व्रणितः इति ज्ञात्वा सैन्यस्य वरिष्ठाधिकारिणः तं सूचितवन्तः - “भवान् इदानीं व्रणितः अस्ति । अस्यां स्थितौ अग्रे गमनं न उचितम् । प्रत्यागच्छतु, भवतः चिकित्सा अवश्यं करणीया अस्ति” इति ।

देशभक्तः वीरः तारापोरः प्रत्यागमनस्य विषयं निराकुर्वन् प्रत्युत्तरं प्रेषितवान् - “प्रत्यागमनं न शक्यम् ।” इति ।

ततः अग्रे तारापोरः वीरावेशेन युद्धं कृतवान् । तस्य नेतृत्वे प्रवृत्ते युद्धे पाकिस्थानस्य युद्धवाहनानि दग्धानि अभवन् । अन्यथा गतिः नास्ति इति शत्रवः पलायनं कृतवन्तः । सः प्रदेशः भारतसैनिकैः वशीकृतः ।

परेद्यविं तारापोरः अधिकारिणां कृते सन्देशमेकं प्रेषितवान् - “मया लक्ष्यं प्राप्तम् अस्ति । कः प्रदेशः वशीकरणीयः ? इति कृपया सूचयन्तु” इति ।

अहो वीरता तारापोरस्य !

फलापि॒का

• (सं.) अक्षय मराठे

बाल मोहिनी

पा लराज्यं नाम किञ्चन राज्यम् । तस्य परिपालकः
बलमहाराजः न्यायपरः, स्नेहशीलः दाता च
आसीत् । 'मम राज्ये कोऽपि निरुद्योगी न भवेत्' इति
तस्य आशयः । सः तदा तदा ग्रामप्रदेशान् अपि गत्वा

वृद्धस्य उत्तरं श्रुत्वा हसन् महाराजः उक्तवान् - "भवान्
वृद्धः अस्ति । बलहीनश्च अस्ति । दर्शनेन एव भासते
यत् यदा एतानि फलिष्वन्ति तदा भवान् जीवितः न
भविष्यति इति । अतः एतेषां फलानि खादितुं भवान् न

जनानां योगक्षेमं विचारयति स्म ।

अथ कदाचित् प्रातःकाले बलमहाराजः अश्वम् आरुहा
कञ्चित् ग्रामं गतवान् । तत्र क्षेत्राणि अवलोकयन् सः
एकां वाटिकां प्रविष्टवान् । वाटिकायां कञ्चन वृद्धः
सस्यानाम् आरोपणं कुर्वन् आसीत् ।

महाराजः समीपं गत्वा दृष्टवान् । तस्य वृद्धस्य वयः
अशीतिवर्षाणि स्युः इति सः चिन्तितवान् । परिशीलनेन
ज्ञातं यत् वृद्धः आप्रसस्यानि आरोपयन् अस्ति इति ।

तदा महाराजः कुतूहलेन तं वृद्धं पृष्ठवान् - "भोः,
एतानि कदा फलन्ति इति जानाति किम् ?" इति ।

वृद्धः महाराजं दृष्ट्वा नमस्कृत्य उक्तवान् - "जानामि ।
दशवर्षाणाम् अनन्तरम् एतानि फलिष्वन्ति ।"

शक्षयति । किमर्थं वृथा परिश्रमं करोति ?" इति ।

महाराजस्य वचनं श्रुत्वा सः वृद्धः हसन्, परितः
विद्यमानान् फलितान् आप्रवृक्षान् दर्शयन् उक्तवान् -
"राजन् ! भवता उक्तं तु सत्यमेव । एतान् वृक्षान्
पश्यतु । एते वृक्षाः मया न आरोपिताः । मम पूर्वजाः
एतान् आरोपितवन्तः । इदानीं तेषां फलानि वयं खादन्तः
स्मः । तद्वत् भविष्यति काले अन्ये एतेषां वृक्षाणां फलानि
खादिष्वन्ति, तेन अहं सन्तुष्टः भवामि" इति ।

वृद्धस्य दूरालोचनं परोपकारबुद्धिं च ज्ञात्वा सन्तुष्टः
महाराजः "अहो अनुकरणीया भवतः सज्जनता । भवतः
भविष्यचिन्तनम् आदर्शप्रायम्" इति उक्तवान् ।
सुवर्णनाणकैः पूरितं स्यूतं तस्मै दत्तवान् च ॥

कृपणां दुःखवाक्षशुते

• मारिगांटि मधुबाबु

पुल्यः रामपुरे निवसति स्म ।
सः अतीव कृपणः आसीत् ।

एकदा पुल्यस्य गृहं प्रति कश्चन बन्धुः
आगतवान् । कृपणः पुल्लय्यः तं दूरात्
एव दृष्टा चिन्तितवान् - 'एषः यदि
भोजनार्थम् अत्र एव तिष्ठति तर्हि तस्य
निमित्तं मया पुनः पाकः करणीयः भवति
। वृथा व्ययः भवति । अतः कथमपि
उपायेन तं शीघ्रम् इतः प्रेषयामि' इति ।

एवं चिन्तयित्वा पुल्यः आगतं तं
बन्धुं कृत्रिमहासेन स्वागतीकुर्वन् उक्तवान्
- "आगच्छतु, आगच्छतु । किं चिराद्
दर्शनम् ? परं किं करोमि, मम
शरीरस्वास्थ्यं किञ्चिदपि समीचीनं नास्ति
। पञ्चदशदिनेभ्यः ज्वरपीडितः अस्मि ।
अतः अहं कुत्रापि न गच्छामि । भोजनम्

अपि न करोमि । मुखे रुचिः एव नास्ति । कष्टेन
कथमपि दिनानि यापयन् अस्मि" इति ।

आगतः सः बन्धुः तत् श्रुत्वा विषादेन निःश्वसन्
उक्तवान् - "अहो दौर्भाग्यम् ! एवं भवति इति केन
चिन्तितम् ? अद्य मम गृहे विशेषपूजा अस्ति । तेन
निमित्तेन सर्वान् बान्धवान् निमन्त्रितवान् अस्मि । सर्वेषां
कृते विशेषभोजनं व्यवस्थापितम् अस्ति । भवतः

आह्वानार्थमेव अहम् आगतवान् अस्मि । किन्तु मया
निराशा एव प्राप्ता । भवतु, भवान् शीघ्रमेव स्वस्थः
भवतु" इति ।

एवम् उक्त्वा सः बन्धुः ततः निर्गतवान् । कृपणः
पुल्यः तमेव पश्यन् भूरिभोजनं च स्मरन् अतीव
पश्चात्तापम् अनुभूतवान् । आत्मनः कृपणतां पुनः पुनः
निन्दितवान् च ।

स्त्रौवा वृत्राश्रुते

• (सं) वैद्यगोपालनारायण शर्मा

यदा वृत्रासुरः स्वर्गलोकस्य उपरि आक्रमणं कृतवान्
तदा इन्द्रः देवैः सह ततः पलायनं कृतवान् ।
देवानां किमपि शस्त्रं वृत्रासुरस्य संहाराय समर्थं न आसीत् ।
अन्ते इन्द्रः ईश्वरस्य आज्ञानुसारं दधीचिमहर्षेः समीपं
गतवान् । तस्मात् तस्य अस्थीनि प्रार्थितवान् । दधीचिः

सन्तोषेण अस्थीनि दत्तवान् । तैः देवशिल्पी विश्वकर्मा
वज्रायुधं निर्मितवान् । वज्रायुधेन इन्द्रः वृत्रासुरं मारितवान् ।
सर्वे देवाः स्वर्गलोकं प्रति आगतवन्तः ।

अत्रान्तरे दधीचेः पुत्रः पिप्पलादः पितुः देहत्यागविषयं
ज्ञातवान् । आश्रमं प्रत्यागतः सः पितुः अस्थिदानस्य

विषयं, तेन देवाः आयुधं कृत्वा वृत्रासुरं मारितवन्तः इति विवरणं च ज्ञात्वा देवभ्यः अकुप्यन् । ‘एतस्य प्रतीकारः करणीयः एव’ इति चिन्तयन् सः ततः निर्गतवान् ।

तत्पश्चात् अनेकानि वर्षाणि यावत् सः शिवम् उद्दिश्य तपः आचरितवान् । तपसा सन्तुष्टः शिवः पिप्पलादस्य पुरतः प्रत्यक्षः भूत्वा “वरं याचतु” इति उक्तवान् ।

तदा पिप्पलादः उक्तवान् - ‘प्रभो ! मह्यम् तादृशीं शक्ति ददातु यत् अहं मम जनकस्य मारणे कारणीभूतान् यमलोकं प्रति प्रेषयितुं समर्थः भवेयम्’ इति ।

तदा शिवः एकां भयङ्करीं राक्षसीं पिप्पलादाय दत्तवान् । सा राक्षसी पिप्पलादम् उक्तवती - “आज्ञापयतु, अहं किं करवणि ?” इति ।

पिप्पलादः “सर्वान् देवान् भक्षयतु” इति उक्तवान् ।

तदा सा स्वमुखम् उद्घाट्य पिप्पलादम् एव खादितुम् आगता । तम् उक्तवती च - “भोः । सर्वेषां जीवानाम्

अङ्गेषु तदभिमानिदेवाः निवसन्ति । नेत्रयोः सूर्यः, हस्तयोः इन्द्रः, वक्षस्थले वरुणः - इत्येवं ते वासं कुर्वन्ति । स्वर्गस्य देवाः तु दूरे सन्ति । अतः अहं भवतः शरीरे विद्यमानान् देवान् प्रथमं भक्षयामि” इति ।

तस्याः वचनानि श्रुत्वा पिप्पलादः भयेन ईश्वरं शरणं गतवान् । शिवः - “वत्स ! क्रोधः अस्माकं परमशत्रुः । तेन कारणेन जनाः पापानि कुर्वन्ति । यदि एषा देवानां भक्षणं करिष्यति तर्हि समग्रस्य जगतः नाशः अपि भविष्यति । भवतः अङ्गानि अपि निरुपयोगीनि भवन्ति ।

भवतः पिता दधीचिः महादाता आसीत् । तादृशस्य महात्मनः पुत्रः अस्ति भवान् । भवतः पितुः पुरतः देवाः भिक्षार्थिरूपेण आगताः आसन् । अतः भवान् तेभ्यः मा कुप्यतु” इति तस्य सान्त्वनं कृतवान् ।

शिवस्य वचनैः पिप्पलादस्य क्रोधः अपगतः । तावता सा राक्षसी अपि ततः अदृश्या अभवत् ।

प्रसन्नः शिवः पिप्पलादाय वरं दत्तवान् यत् - ‘यत्र भवान् तपः आचरितवान् तत् स्थानं पिप्पलतीर्थम् इति नामा प्रख्यातं भवतु । ये अत्र स्नानं कुर्वन्ति तेषां पापानि दूरिकृतानि भवन्ति’ इति ।

पितुः दधीचे: दर्शनं करणीयम् इति पिप्पलादस्य इच्छा आसीत् । देवानां प्रार्थनया दधीचिः स्वपत्न्या प्रातिथेय्या सह ऋषिलोकतः विमानेन आगतवान् । मातापित्रोः दर्शनं कृत्वा आशीर्वादं च प्राप्य पिप्पलादः कृतकृत्यः अभवत् ।

उपवेशा!

•(सं) शान्ता मुरलीधर कुलकर्णी

क

दावित बङ्गालप्रान्ते भ्रमणार्थं गतः महात्मगान्धिः
कस्यचित् धनिकस्य अतिथिः अभवत् ।
सः धनिकः तु किमपि कार्यं न करोति स्म ।
स्वकीयानि कार्याणि अपि कर्मकरणां द्वारा एव कारयति
स्म सः ।

एकस्मिन् दिने तस्य प्रासादस्य प्रकोष्ठे गान्धिः
प्रवचनार्थम् उपविष्टवान् आसीत् । पुरतः प्रवचनं
श्रोतुम् आगताः बहवः उपविष्टवन्तः आसन् ।

प्रवचनस्य आरम्भात् पूर्वं गान्धिः किञ्चित्कालं
यावत् दीपं निर्वाप्य प्रार्थनां करोति स्म । तस्मिन् दिने सः
स्वस्य पार्श्वे एव उपविष्टवन्तं धनिकं ‘दीपनिर्वापणं
करोतु’ इति अङ्गुल्या अभिनयेन एव सूचितवान् । परं

सः धनिकः ततः न उत्थितवान् एव । अपि तु
उच्चस्वरेण – “भोः ! सेवक ! शीघ्रम् आगच्छ । दीपं
निर्वापय” इति आज्ञापितवान् ।

किन्तु सेवकस्य आगमनात् पूर्वमेव दीपः निर्वापितः
अभवत् । स्वयं गान्धिमहोदयेन एव तत् कार्यं कृतम्
आसीत् ।

प्रार्थना समाप्ता । प्रवचनसमये गान्धिः उक्तवान् -
‘इदानीन्तनजनाः कष्टम् एव न सहन्ते । ते
शारीरककार्याणि निकृष्टानि मन्यन्ते । किन्तु एषः भावः
सर्वथा निन्दनीयः । यतः भगवद्गीतायां श्रीकृष्णः वदति
- ‘यः कष्टेन विना अन्नसेवनं करोति सः चोरः एव’
इति ।

गान्धिमहोदयस्य वचनानि श्रुत्वा
धनिकः उद्घोषितः अभवत् । ‘मम
मार्गदर्शनाय एव एतानि वचनानि
उक्तानि’ इति सः ज्ञातवान् ।

किञ्चित्कालानन्तरं तत्र “कइ
कइ” इति शब्दः श्रुतः । यतः
चतुष्पादपीठे स्थापिता मृत्तिकायाः
पुष्पधानी पतिता आसीत् । सेवकाः
तं शब्दं श्रुत्वा धावन्तः तत्र
आगतवन्तः । किन्तु तेषाम्
आश्र्वयम् अभवत् यत् स्वयं धनिकः
एव पुष्पधान्याः खण्डान् निष्कासयन्
आसीत् ।

गान्धिमहोदयः उपदेशमात्रं न
कृतवान् आसीत् । स्वयं कार्यं कृत्वा
एव शारीरकश्रमस्य महत्त्वं
दर्शितवान् आसीत् । अतः एव
धनिकस्य स्वभावे परिवर्तनम्
आगतम् ।

सेवायाः सोभावयम्

बाल सोदिनी

आ र्यसमाजस्य महान् नेता हंसराजः सामाजिकक्षेत्रे अतीव प्रसिद्धः । शिक्षणक्षेत्रे अपि तस्य महत् योगदानम् अस्ति । गृहस्थः सन् अपि सः संन्यासी इव निस्स्पृहं जीवनं यापितवान् । दयालुः उदारः च आसीत् सः । छात्रेषु तस्य अत्यधिकः स्नेहः ।

हंसराजः कदाचित् प्रातः काले भ्रमणांर्थं गच्छन् आसीत् । मार्गे तस्य स्नेहितः कक्षन् श्रेष्ठी मिलितवान् । सः श्रेष्ठी लाहौरनगरे एव प्रसिद्धः । विपण्यां तस्य बहवः आपणाः आसन् । द्वौ अपि वार्तालापं कुर्वन्तौ अग्रे गतवन्तौ ।

गमनसमये मध्येमार्गं श्रेष्ठी लक्षितवान् यत् हंसराजः सम्यक् तया चलितुं न शक्नोति इति । अनन्तरं सः तस्य कारणं ज्ञातवान् यत् हंसराजस्य पादरक्षायाः अधोभागः छिन्नः अस्ति इति ।

पुनः पुनः स्वस्य पादम् एव पश्यन्तं श्रेष्ठिनं

दृष्ट्वा हंसराजः पृष्ठवान् - ‘‘मित्र ! किम् अभवत् ? पुनः पुनः मम पादम् एव पश्यन् अस्ति भवान्’’ इति ।

श्रेष्ठी उक्तवान् - ‘‘महात्मन् ! महाविद्यालयस्य प्रमुखः सन् अपि भवान् एतादृशीं जीर्णा पादरक्षां धरति खलु !’’ इति ।

तत् श्रुत्वा हंसराजः उक्तवान् - ‘‘मित्र, अहम् अल्पतृप्तः अस्मि’’ इति ।

श्रेष्ठी उक्तवान् - ‘‘मम प्रार्थना अस्ति यत् भवतः

सेवां कर्तुम् मम एकम् अवसरं कल्पयतु । मया सह मम आपणं चलतु । भवतः पादत्राणं दापयामि’’ इति ।

किन्तु हंसराजः किमपि न उक्तवान् । सः मन्दं हसन् गच्छन् आसीत् । तस्य मुखं दृष्ट्वा श्रेष्ठी पुनः पृष्ठवान् - ‘‘किं भवतः सेवायाः अवसरमेव न ददाति किम् ?’’

इति । तत्रापि हंसराजस्य उत्तरं मौनम् एव आसीत् ।

संयोगवशात् तस्मिन् एव समये पुरस्तात् हंसराजस्य विद्यालयस्य कक्षन् छात्रः आगच्छन् आसीत् । हंसराजः तं छात्रम् आहूतवान् । छात्रः हंसराजं श्रेष्ठिनं च नमस्कृतवान् ।

तदा हंसराजः श्रेष्ठिनम् उद्दिश्य - ‘‘भोः ! भवतः सेवायाः अवसरः प्राप्तः अस्ति’’ इति वदन् छात्रम् उक्तवान् - ‘‘वत्स ! ह्यः एव अहं ज्ञातवान् यत् भवतः समीपे बहोः कालात् पादत्राणं नास्ति इति । भवान् अद्य एव एतस्य आपणं गच्छतु । भवतः पादत्राणस्य व्यवस्था भविष्यति’’ इति ।

छात्रः ततः निर्गतवान् । हंसराजस्य वचनानि श्रुत्वा आश्वर्यचकितः श्रेष्ठी श्रद्धया तं पश्यन् उक्तवान् - ‘‘महात्मन् ! भवान् यथार्थरूपेण ऋषिः अस्ति । भवतः पुरतः सर्वे अपि वयम् अल्पाः एव । अस्माकं दाने तु कुत्रापि अहङ्कारः भवति एव । भवान् तु स्वजीवने ‘‘बहुजनहिताय बहुजनसुखाय च’’ इति उक्ति सार्थकी- करोति’’ इति ।

आतिथिद्वये भव

क स्मिंश्चित् दिने दीनदयालु उपाध्यायः कैश्चित् कार्य-
कर्तुभिः सह कञ्चन ग्रामं प्रति प्रस्थितवान् । यदा बहिः आगता तदा तस्याः हस्ते गुडेन पूरिता स्थालिका
रेल्यानात् अवतीर्य रात्रौ सर्वे अपि
पादाभ्याम् एव गच्छन्तः
आसन् । सः ग्रीष्मकालः
आसीत् ।

गमनसमये तेषां महती
पिपासा जाता । तदा एव
किञ्चित् दूरे एकं लघु
कुटीरं तैः इष्टम् । तत्र
एकः परिवारः वासं
करोति स्म । कुटीरस्य
पुरतः एकः पुरुषः जीर्णं
तल्पे शयनं कृतवान्
आसीत् । तस्य पल्ली
पुत्रेण सह भूमौ एव
शयनं कृतवती आसीत् ।
तस्याः शाटिका जीर्णा,
मलिना च आसीत् ।
दर्शनेन ज्ञायते स्म यत्
ते अतीव निर्धनाः इति ।

सर्वे अपि एते कुटीर-
समीपं गतवन्तः । दीन-
दयालु उपाध्यायः तं
पुरुषम् उत्थाप्य उक्तवान्

- “महाशय ! वयं पथिकाः महत्या पिपासया पीडिताः
स्मः । जलं पातुम् इच्छामः । कृपया रज्जुं कलशं च
ददातु । एतस्मात् कूपात् जलम् उद्धृत्य पिबामः” इति ।

तदा सः पुरुषः - “श्रीमन् ! अहं कञ्चन कैवर्तः ।
मार्गे गन्तारः बहवः अत्र आगत्य जलं पीत्वा गच्छन्ति ।
कृपया अत्रैव उपविशन्तु । अस्माकं गृहे कटः अपि
नास्ति । जलम् आनयामि” इति वदन् स्वयमेव कूपात्
जलम् उद्धृत्य तेभ्यः दातुम् उद्युक्तः अभवत् ।

तावता तस्य पल्ली अपि जागरिता । सा पर्ति इष्टा -

“तिष्ठतु, तिष्ठतु” इति वदन्ती कुटीरस्य अन्तः गतवती ।

सर्वे भ्यः गुडं यच्छन्ती उक्तवती

- ‘केवलं जलं

मा पिबन्तु । गुडं

खादित्वा जलं

पिबन्तु । वयं

निर्धनाः । नान्यत्

किमपि दातुं

शक्नुमः” इति ।

जलपानेन ते

सर्वे अपि तृप्ताः

अभवन् । ततः

गमनाय सिद्धाः

च । तदा दीन-

दयालु उपाध्यायः

तां महिलां स्व स मी प म्

आहूतवान् । सः

तस्याः पुत्रस्य हस्ते

पञ्च रूप्यकाणि

दातुम् इष्टवान् ।

सा महिला तत्

निराकुर्वती - “भवन्तः अस्माकं गृहम् आगतवन्तः सन्ति ।

भवन्तः अतिथयः । अतिथिः देवः इव । भवतां हस्ततः

धनस्वीकरणरूपं पापम् अहं न करोमि” इति उक्तवती ।

तस्याः वचनानि श्रुतवतः उपाध्यायस्य नेत्रे अश्रुपूर्णे

जाते । अद्वृल्या अश्रूणि प्रोञ्छन् सः चिन्तितवान् ‘इदानीम्

अपि अस्माकं देशे निर्धनानां हृदये अपि अतिथिः देवः

इति भावः इष्टरूपेण स्थितः अस्ति’ इति । अन्यान्

उद्दिश्य सः उक्तवान् - “धन्यं भारतवर्षः, धन्या भारतीया

संस्कृतिः” इति ।

• (सं) वसुन्धरा चौहान्

क श्वित क्षुधया पीडितः मनुष्यः मार्गे गच्छन् आसीत् ।
सः अनति दूरे विद्यमानम् एकं खर्जुरवृक्षं पृष्ठवान् ।
तस्य समीपं गत्वा महता वेगेन
मर्कटवत् उपरि आरोहणं
कृतवान् । तत्र सः रसगर्भितानि
रुचिकराणि फलानि यथेष्टं
भक्षितवान् । तेन तस्य क्षुधा
निवारिता अभवत् । परं यदा
सः अधः आगन्तुं भूमिं पृष्ठवान्
तदा भीतः अभवत् ।

‘कथम् इदानीम् अधः
गच्छामि । हतोऽस्मि । अधुना
कथम् अवतरामि ?’ इति सः
करुणालापं कृतवान् ।

झटिति सः स्व-इष्टदेवं
स्मृतवान् । उच्चै तं प्रार्थितवान् - ‘हे
कृपासिन्धो ! भक्तवत्सल ! भवतः
परमभक्तः सङ्घटे ग्रस्तः अस्ति । यदि
भवान् मां भूमिं प्रापयति तर्हि अहं शतम्
दीनजनान् मिष्टान्नदानेन तोषयामि’ इति ।

ततः प्रभुकृपाबलेन किञ्चित् साहसं
लब्ध्वा सः कतिचन पदानि अवतीर्णवान् ।

• डा. नीलिमा वर्मा

तदा सः मनसि एव उक्तवान् - ‘नाहं शतं जनान्
भोजयितुं समर्थः, कथमपि
पञ्चाशत्जनानां कृते भोजनं दातुं
शक्नोमि’ इति ।

पुनः कतिचन पदानि यदा
अवतीर्णवान् तदा सः उक्तवान् -
‘न, अहं पञ्चाशत्जनान् भोजयितुं
न शक्नोमि । परं निश्चितरूपेण
दशजनान् भोजयामि’ इति ।

एवं शनैः शनैः अवतीर्य यदा
वृक्षतलं प्राप्तवान् तदा सः उक्तवान् -
‘पञ्च एव जनान् भोजयामि’ इति ।
ततः क्षणार्थे एव अव्रणितः सः सुखेन
भूमिं प्राप्तवान् ।

यदा सः भूमिं प्राप्तवान् तदा तस्य मनसि
कश्चन विचारः उदितः । ‘अहम् एव
स्वसामर्थ्येन स्वप्रयत्नेन च भूमिं प्राप्तवान् ।
एवं सति किमर्थं परजनान् भोजयामि ?’
इति । तदेव अस्फुटशब्दैः वदन् स्वगृहं
प्रति निर्गतवान् ।

□□

दानपटीका

•(सं) म. वि. कोलहटकर

रा जसूययागः निर्वचनं समाप्तिं गतः आसीत् ।
युधिष्ठिरः सर्वेभ्यः यथेष्टं दानं कृतवान् ।
पाण्डवाः सर्वे सन्तुष्टाः सन्तः, श्रीकृष्णेन सह सभायाम्
उपविष्टाः आसन् ।

सभायाः एकस्मिन् कोणे यज्ञवेदिः आसीत् । तत्र
अग्निः शान्तः आसीत् । परितः महान् भस्मराशिः ।

तदा कश्चन विशिष्टः प्राणी तत्र प्रत्यक्षः अभवत् ।
तस्य प्राणिनः अर्धं शारीरं सुवर्णमयम् आसीत्, अर्धं च
सामान्यम् । वस्तुतः सः प्राणी नकुलः आसीत् ।

युधिष्ठिरः अन्ये पाण्डवाः च कुतूहलेन तम् एव
प्राणिनम् अवलोकयन्ति ।

सः नकुलः यज्ञवेदिसमीपं गतवान् । भस्मराशौ
पतित्वा पुनः पुनः इतस्ततः लुण्ठनं कृतवान् ।

तदा विस्मितः युधिष्ठिरः श्रीकृष्णं पृष्ठवान् -
“भगवन् ! कोऽयं प्राणी ? कुतः आगतः ? कथम्
अस्य शरीरार्थं सुवर्णमयम् ?” इति ।

श्रीकृष्णः मन्दस्मितः सन् “तम् एव पृच्छतु” इति
उक्तवान् । युधिष्ठिरः तं नकुलं पृष्ठवान् - ‘रे नकुल !

कुतः आगतः ? कथं भवतः शरीरार्धं सुवर्णमयम् ?
भस्मराशौ भवान् किमर्थं लुण्ठति ?'' इति ।

तदा नकुलः मनुष्यवाचा उक्तवान् - ''हे राजन् !
कथयामि सर्वं वृत्तान्तम् । शृणोतु तावत् ।

अहं दशार्णदेशात् आगतः अस्मि । तस्मिन् देशे दश
वर्षाणि यावत् भीषणः क्षामः आगतः । पशवः मृताः ।
क्षुत्पिपासया सर्वे जनाः अपि मरणोन्मुखाः अभवन् ।
कुत्रापि बिन्दुमात्रं जलमपि न प्राप्यते स्म ।

अतः शान्तचित्तः सः आत्मनः पुरतः वर्तमानाम्
उष्णां रोटिकाम् आनन्देन अतिथये दत्तवान् ।

किन्तु अतिथिः एकया रोटिकया तृप्तः न अभवत् ।
सः पुनः रोटिकां याचते ।

तदा ब्राह्मणी 'पतिदेवेन रोटिका दत्ता, तथापि
अतिथिः न तृप्तः । अधुना मम कर्तव्यं पत्युः
अनुसरणमेव' इति विचिन्त्य स्वकीयां रोटिकाम्
अतिथये सन्तोषेण दत्तवती ।

अतिथिः तां रोटिकां खादति ।

तथापि अतृप्तः । ततः
ब्राह्मणपुत्रस्य परीक्षा । सोऽपि
सन्तोषेण स्वीयां रोटिकाम्
अतिथये दत्तवान् ।

एवं ब्राह्मणपरिवारः अनश्रन्
अपि शान्तचित्तेन स्थितः
आसीत् । उदरे क्षुधा, चित्ते च
शान्तिः ।

तस्मिन् गृहे पीठस्य उपरि
किञ्चित् पिष्टं पतितम् आसीत् ।
अहं तदुपरि लुण्ठनं कृतवान्
अल्पमेव पिष्टम् आसीत् इति
कारणतः मम शरीरस्य अर्ध-

भागमात्रं पिष्टेन लिप्तम् । तेन मम शरीरार्धं सुवर्णमयम्
अभवत् ।

तदा मम कर्णपथम् आगतम् यत् राजा युधिष्ठिरः
राजसूययां गृहवान् । अपारं दानं गृहवान् इति । अहं
चिन्तितवान् यत् युधिष्ठिरः पुण्यकार्यं गृहवान् अस्ति ।
अतः तत्र गत्वा मम शिष्टं शरीरार्धम् अपि सुवर्णमयं
करोमि इति । अतः एतस्मिन् भस्मराशौ लुण्ठनं
गृहवान् । किन्तु मम प्रयत्नः विफलः अभवत् ।
शरीरार्धं यथापूर्वम् अस्ति !''

युधिष्ठिरः नकुलस्य वृत्तान्तं श्रुतवान् । श्रीकृष्णस्य
मुखं च दृष्टवान् । श्रीकृष्णः हसितवान् । तेन स्वस्य
दानविषये युधिष्ठिरस्य मनसि अद्भूतः अहङ्कारः
विलुप्तः अभवत् । श्रीकृष्णः उक्तवान् - ''दानपरीक्षा च
दुर्भिक्षे'' इति ।

'तस्मिन् प्रदेशे कश्चन ब्राह्मणपरिवारः आसीत् ।
ब्राह्मणः ब्राह्मणी पुत्रः चेति त्रयः एव तस्य परिवारस्य
सदस्याः । त्रयः अपि परम-सात्त्विकाः । तेऽपि मासात्
क्षुतीडिताः आसन् । तेषां शरीराणि अस्थि-पञ्चराणि
जातानि ।

एकस्मिन् दिने ब्राह्मणः महता प्रयासेन भिक्षारूपेण
त्रिमुष्टिपरिमितान् यवान् प्राप्तवान् । ब्राह्मणी यवान्
पेषयित्वा तस्य पिष्टेन रोटिकाः गृहवती ।

त्रयः अपि भोजनार्थम् उपविष्टाः । तदा अक्समात्
द्वारे अतिथिः दृष्टः । सः 'भवति भिक्षां देहि' इति
याचनां गृहवान् आसीत् ।

ब्राह्मणः क्षुधितः । तथापि सः चिन्तयति - 'अतिथिः
आगतः अस्ति । आदौ तस्य सत्कारः कर्तव्यः ।
गृहस्थधर्मानुसारम् एतत् मम पवित्रं कर्तव्यम्' इति ।

वस्त्रित व्याघ्रः

क श्वन शशः आसीत् । कदाचित् वने अटन् सः
केनचित् शृगालेन मिलितः । तयोः कुशलवार्ता
जाता । तदा एव कश्चन व्याघ्रः तत्र आगतः ।

व्याघ्रं दृष्ट्वा शशः नितरां भीतः । तस्य मुखं शुष्कं
जातम् । कण्ठः अवरुद्धः । किं करणीयम् इति सः न
ज्ञातवान् । चतुरः शृगालः तु धैर्येण स्थितवान् आसीत् ।

व्याघ्रः तौ पृष्ठवान् - “कुत्र गमनम् ?” इति ।

झटिति शृगालः उक्तवान् - “वस्तुतः आवां भवतः
अन्वेषणार्थम् एव प्रस्थितौ । यतः काचन समस्या उपस्थिता
अस्ति । तां परिहर्तु भवान् एव समर्थः” इति ।

व्याघ्रः अतीव सन्तुष्टः । सः गर्वेण पृष्ठवान् - “का
सा समस्या ?” इति ।

शृगालः उक्तवान् - “अद्य आवाभ्यां द्वौ शुनकौ
प्राप्तौ । मम मित्रं शशः वदति यत् आवयोः अहमेव

अधिकं पठितवान् । अतः तौ अहमेव खादामि इति ।
किमिदम् उचितम् ? भवान् एव निर्णयं करोतु” इति ।

व्याघ्रः शशं पृष्ठवान् - “किं पठितवान् भवान् ?”
इति । भीतः शशः किमपि वकुं न शक्तः । भीतभीतः
सन् सः स्वदन्तान् कटकटायितवान् ।

तदा शृगालः एव तस्य व्याख्यानं कृतवान् -
“मित्रवर्य ! एषः शशकः वदति यत् तस्य मुखे यावन्तः
दन्ताः सन्ति तावन्तः उपाधयः तेन प्राप्ताः इति” इति ।

तत् श्रुत्वा व्याघ्रः अपि सकृत् मुखम् उद्धाटितवान् ।
शशः इतोऽपि भीतः ।

बाल मोढिनी

◆ गोपराजु रामा

शृगालः पुनरपि व्याघ्रं प्रणम्य उक्तवान् - “भोः,
ज्ञातं, ज्ञातम् । भवान् आवयोः समस्यां परिहतवान्
एव” इति ।

व्याघ्रः आश्वर्येण पृष्ठवान् - “किं ज्ञातं भवता ?
कथम् अहं समस्यां परिहतवान् ?” इति ।

“भवतः मुखे अधिकाः दन्ताः सन्ति । अतः मया
ज्ञातं यत् आवयोः अपेक्षया भवान् एव अधिकं पठितवान्
इति । अतः तौ शुनकौ इदानीं भवदधीनौ एव । अतः
सापि समस्या परिहता” इति ।

व्याघ्रः अतीव प्रसन्नः जातः । सः चिन्तितवान् -
“प्रथमं शुनकौ भक्षयामि । ततः एतौ अपि भक्षयामि”
इति । अतः सः उत्सुकतया पृष्ठवान् - “कुत्र
तौ शुनकौ ? दर्शयतु” इति ।

“इतः इतः ” इति वदन् शृगालः तं
पर्वतस्य पाश्चै कस्याश्चित् गुहायाः रन्धस्य
समीपम् आनीय उक्तवान् - “गुहायां शुनकौ
स्तः । आवाम् अत्र एव तिष्ठावः । शशः
अन्तः गत्वा तौ आनयति” इति ।

व्याघ्रः अद्वीकृतवान् । शशः कथमपि तेन
रन्ध्रेण अन्तः प्रविष्टवान् ।

बहुकालः अतीतः चेदपि शशः न
प्रत्यागतः । तदा शृगालः - “कथम् एतावत्पर्यन्तम् अपि
सः न आगतः ? किं सआतं स्यात् ? अहमेव तत्र गत्वा
दृष्ट्वा शीघ्रम् आगच्छामि” इति उक्त्वा सोऽपि गुहायाः
अन्तः प्रविष्टवान् ।

व्याघ्रः बहिः स्थित्वा बहुकालपर्यन्तं प्रतीक्षां कृतवान् ।
काश्चन घण्टा: अतीताः । न शशः बहिः आगतः, न वा
शृगालः । गुहायाः रन्धः तावान् लघुः आसीत् यत्
कथमपि व्याघ्रः तत्र प्रवेष्टुं न शक्नोति । तदा व्याघ्रः
ज्ञातवान् यत् अहं वश्चितः इति । निरुपायः सन् सः ततः
प्रतिनिवृत्तः ।

□□

सूर्यस्य बन्धनम्

बालमोदिनी

भ द्रदेशस्य महाराजः भद्रसेनः अतीव उदारः
आसीत् । तदीयं साम्राज्यं सुखसमृद्धिपूर्णम्
आसीत् । वस्तुतः तस्य कारणम् आसीत् देशस्य पूर्वभागे
जन्म प्राप्य पश्चिमसागरं यावत् प्रवहन्ती भद्रानदी । सा
घर्मकालेऽपि शुष्का न भवति स्म । देशस्य जीवनाडी
एव आसीत् सा नदी ।

एकदा तस्मिन् देशे पूर्वभागे निवसतां पश्चिमभागे
निवसतां च जनानां मध्ये भद्रानद्याः जलाधिकारं
निमित्तीकृत्य विवादः आरब्धः । पूर्वदेशीयानां वादः
आसीत् यत् 'नद्याः उद्धवः पूर्वदेशे एव
भवति । अतः तस्याः पूर्णः अधिकारः
अस्माकम् एव' इति । एवं वदन्तः ते तत्र
तत्र नद्याः जलबन्धान् निर्मितवन्तः । पश्चिम-
देशं प्रति अधिकं जलं यथा न
गच्छेत् तथा कृतवन्तः ।

पश्चिमदेशस्य जन-
प्रतिनिधिः महाराजस्य
भद्रसेनस्य समीपम् आगत्य प्रवृत्तं
सर्वं विवेद्य - 'यथोचितां व्यवस्थां
करोतु' इति महाराजं प्रार्थितवान् ।

महाराजस्तु चाराणां मुखतः तां वार्ता
पूर्वमेव श्रुतवान् आसीत् । सः उपायेन
एव एषः विवादः परिहरणीयः इति
चिन्तितवान् । तेन प्रतिनिधिना सह
मन्त्रालोचनम् अपि कृतवान् ।

अनन्तरदिने पूर्वदेशस्य जन-
प्रतिनिधिः अपि आस्थानं प्रति
आहृतः । तत्र आगतः सः
प्रतिनिधिः पुनरपि स्वकीयं
वादमेव उपस्थापितवान् -
'नद्याः अधिकारः
अस्माकम् एव' इति ।

राजा भद्रसेनः तत् श्रुत्वा पश्चिमदेशस्य जनप्रतिनिधेः वासव्यवस्था राजभवने एव क्रियते' इति । एवं घोषयित्वा
मुखं दृष्टवान् । सः उक्तवान् - 'भद्रानदी अस्माकं सः ततः निर्गतवान् एव ।
देशेऽपि प्रवहति इत्यतः तत्र अस्माकम् अपि अधिकारः द्वौ अपि प्रतिनिधी पृथक् पृथक् अतिथिगृहे स्थापितौ ।

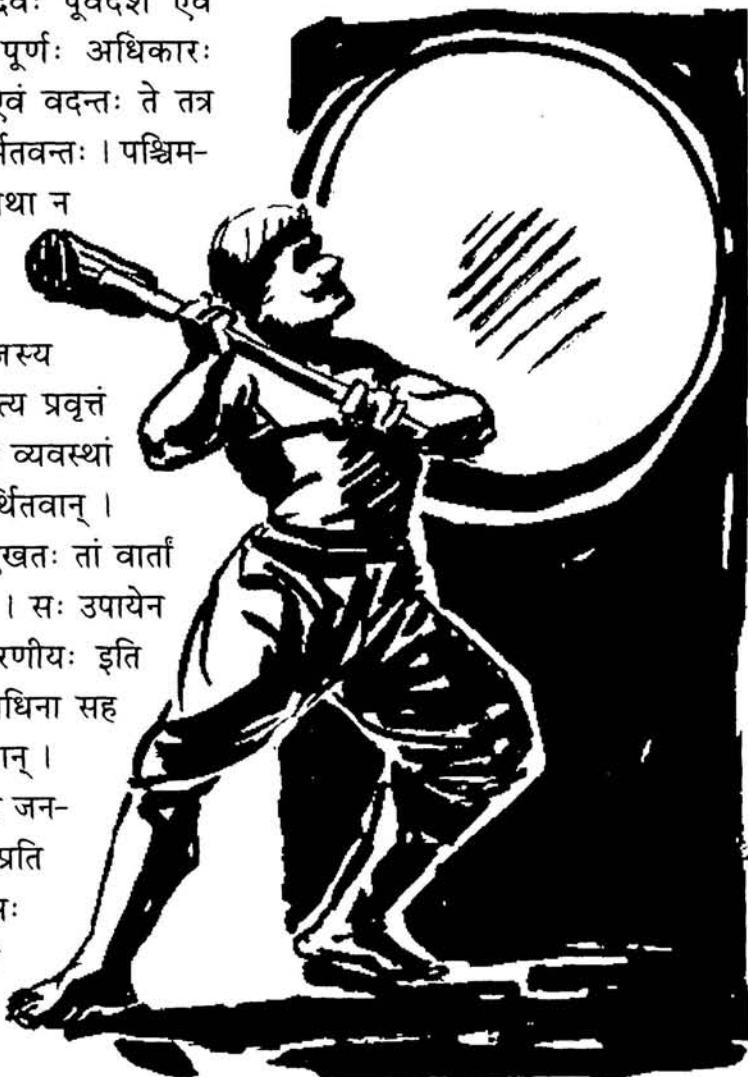
◆ वसन्ता जे.

अस्ति एव' इति ।

परं पूर्वदेशीयः तत् न अङ्गीकृतवान् एव । अन्ते
पश्चिमदेशीयः उक्तवान् - 'यदि भवन्तः नदीप्रवाहस्य
विघ्नम् आचरन्ति तर्हि वयमपि तादृशमेव कार्यं कुर्मः ।
सूर्यः प्रतिदिनं पश्चिमदिशि खलु अस्तं गच्छति । अद्य
वयम् अस्तं गतं सूर्यम् अस्माकं प्रदेशे एव बन्धनस्थं
करिष्यामः । परं
स्मरतु, शः प्रातः
सूर्योदयः एव न
भविष्यति । भवतां
जीवनं कष्टकरं
भविष्यति' इति ।

तत् श्रुत्वा हसन्
पूर्वदेशीयः उक्तवान् -
"सूर्यस्य बन्धनं वा ?
किं जल्पति भवान् ?"
इति ।

महाराजः मध्ये एव
उक्तवान् - "भवतः
कथनम् अपि
युक्तियुक्तमेव । अतः
पूर्वदेशीयः प्रतिनिधिः
एव निर्णयं करोतु यत्
तेषां कृते सूर्यस्य
आवश्यकता अस्ति उत
न इति । चिन्तनार्थं
रात्रि यावत् तस्मै समयः
दीयते । तावत्पर्यन्तं
भवतोः द्वयोः अपि

पूर्वदेशीयः निश्चिन्तः आसीत् । सः पश्चिमदेशीयस्य मुख्यतामेव पुनः पुनः स्मरन् निद्रां कृतवान् ।

यदा सः जागरितः तदा राजधान्याः चतुष्पथात् षड्वारं घण्टानादः श्रुतः । सः जानाति स्म यत् तस्मिन् स्थाने प्रतिघण्टं घण्टावादनस्य व्यवस्था अस्ति । राजधान्यां सर्वेऽपि तदद्वारा एव समयं जानन्ति इति । सः इटिति उत्थितवान् ।

परम् अहो आश्वर्यम् ! इतोऽपि सूर्योदयः न जातः । तावता अन्येऽपि जनाः उत्थिताः । तेऽपि आश्वर्येण “किमिदम्, षड्वादनसमयेऽपि सूर्योदयः न जातः । ह्यः यद् उक्तं तत् सत्यमेव अभवत् वा ?” इति वदन्तः अन्धकारे एव राजभवनं प्रति धावितवन्तः ।

अत्रान्तरे चतुष्पथात् सप्तवारं घण्टानादः श्रुतः । तथापि सूर्योदयस्य कापि सूचना नास्ति । इदानीं तु पूर्वदेशीयः प्रतिनिधिः नितरां भीतः । तस्य अहद्वारः लुप्तः अभवत् । सः अपि राजभवनं गत्वा महाराजं निवेदितवान् - “मया अपराधः कृतः । क्षन्तव्यः अहम् । जलबन्धं भित्त्वा यथापूर्वं नदीं प्रवाहयितुं सज्जः अस्मि । कृपया सूर्योदयं कारयतु” इति ।

महाराजः पश्चिमदेशीयं जनप्रतिनिधिं तदेव उक्तवान् । सोऽपि अङ्गीकारसूचकं शिरश्चालनं कृतवान् ।

अत्रान्तरे अष्टवादनस्य घण्टानादः श्रुतः । पूर्वदिशि

अरुणरागः दृष्टः । पक्षिणः कलरवम् आरब्धवन्तः । जनाः अपि सन्तोषेण नृत्यन्तः तम् अभिनन्दितवन्तः । पूर्वदेशीयः प्रतिनिधिः महाराजस्य अनुमतिं प्राप्य स्वदेशं गतवान् ।

इदानीं पश्चिमदेशीयः प्रतिनिधिः महाराजम् उक्तवान् - “महाराज ! भवतः सूचनानुसारं सर्वं कृतं मया । परं सूर्यस्य बन्धनं कथं साधितं भवता इति तु न ज्ञातम्” इति ।

हसन्मुखः महाराजः उक्तवान् - “सूर्यस्य बन्धनं कोऽपि कर्तुं न शक्नोति । अहमपि न शक्नोमि । मया तु एतावदेव कृतम् - “चतुष्पथे स्थितायाः घट्याः पाश्चेयः रक्षकः तिष्ठति सः मदाज्ञया त्रिवादने एव चतुर्वर्णं, सार्धत्रिवादने पञ्चवारं, चतुर्वादने षड्वारं, सार्धचतुर्वादने सप्तवारम् - एतेन क्रमेण घण्टानादं कृतवान् । यदा सः अष्टवारं घण्टानादं कृतवान् तदा तु वास्तविकः समयः पञ्चवादनम् एव आसीत् । ह्यः एव राजभवने एतद्विषये विवादः आसीत् इत्यतः जनाः अपि सम्भ्रान्ताः आसन् । अतः ते सूर्यः बद्धः इत्येव विश्वसितवन्तः । तेन समस्या अपि परिहृता” इति ।

महाराजस्य बुद्धिमत्तां ज्ञात्वा सर्वे तं श्लाघितवन्तः । पूर्वपश्चिमदेशीयाः सर्वेऽपि जनाः ततः परस्परं सहकुर्वन्तः सुखेन जीवितवन्तः ।

सा एतु देवी

म हारावलरलसिंहः जैसलमेरं पालयति स्म । कदाचित् शत्रुणां दमनं कर्तुं तेन दीर्घकालं यावत् अन्यत्र गन्तव्यम् अभवत् । सः दुर्गस्य रक्षणभारं स्वपुत्रै रलावत्यै समर्प्य गतवान् । रलावती तु धीरा । सा जागरूकतया दुर्गं रक्षति स्म ।

अत्रान्तरे देहलीं पालयतः अलाबुद्धीनस्य सैनिकाः जैसलमेरस्य उपरि आक्रमणं कृतवन्तः । तस्याः सेनायाः

नायकः आसीत् मलिककाफरः । शत्रुसैनिकाः जैसलमेरदुर्गा परितः सेनाशिविराणि स्थापितवन्तः ।

राजकुमारी रलावती एतां वार्ता ज्ञातवती । धीर्येण शत्रुन् सम्मुखीकर्तुं सा निश्चितवती । सैनिकवेषं धृत्वा, खड़ं गृहीत्वा, अश्वम् आरुह्य सा दुर्गे इतस्ततः सञ्चरन्ती सैन्यसञ्चालनं कृतवती । स्वसैनिकानां मनोबलं वर्धितवती च ।

यवनानां सैन्ये मन्त्रालोचनं प्रवृत्तम् । दुर्गस्य प्राकारं लङ्घयित्वा अन्तः प्रवेशः करणीयः इति तेषां विचारः आसीत् । ते प्राकारस्य आरोहणं कर्तुं प्रयत्नं कृतवन्तः । रलावती उपरिष्टात् शिलाक्षेपणेन, बाणप्रयोगेण, उष्ण-तैलप्रक्षेपणेन च तेषां प्रयत्नं विफलं कृतवती ।

यवनसैनिकाः कथमपि दुर्गभेदनं कर्तु न शक्ताः ।

सेनापतिः मलिककाफरः ज्ञातवान् यत् शौर्येण पराक्रमेण वा जैसलमेरदुर्गस्य वशीकरणं न शक्यम् इति । तदा सः उपायान्तरं चिन्तितवान् । दुर्गस्य द्वारपालकं प्रलोभयितुं सः निश्चितवान् । अतः स्वसैनिकानां द्वारा तस्मै द्वारपालकाय एकां सुवर्णपेटिकां सः प्रेषितवान् ।

वार्ताम् अपि प्रेषितवान् यत् - 'भवान् रात्रौ दुर्गस्य द्वारम् उद्घाटयतु । तन्निमित्तं भवते महत् उपायनं दीयते' इति ।

सः द्वारपालकः स्वामिनिष्ठः आसीत् । सः राजकुमारीं सर्वं निवेदितवान् । रलावती तम् उक्तवती - "तस्य प्रस्तावम् अङ्गीकरोतु । द्वारं च उद्घाटयतु" इति ।

द्वारपालकः अङ्गीकारं सूचितवान् । मध्यरात्रे मलिककाफरः तदीयाः शतं सैनिकाश्च दुर्गस्य द्वारम् आगतवन्तः । द्वारपालः द्वारम् उद्घाटितवान् । यदा ते सर्वे अन्तः

प्रविष्टाः तदा द्वारपालः द्वारं पिधाय तान् सर्वान् अन्येन मार्गेण नीतवान् । यदा किञ्चिद् दूरं गताः तदा मलिककाफरेण ज्ञातं यत् सः स्वसैनिकैः सह स्वयमेव शत्रुवशः जातः इति । सर्वेऽपि ते स्वतः एव कारागारं प्रविष्टवन्तः आसन् । स्वजाले स्वयमेव पतिताः आसन् । राजकुमारी रलावती बद्धान् तान् दृष्ट्वा नितरां सनुष्ट्या ।

यद्यपि मलिककाफरादयः दुर्गस्य अन्तः बद्धाः, बहिः तु तेषां महती सेना आसीत् एव । ते सैनिकाः चतुर्दिग्भ्यः अपि दुर्गम् आक्रान्तवन्तः । दिनानि अतीतानि । दुर्गेयः धान्यसङ्क्रहः आसीत्, सः समाप्तप्रायः ।

◆ डा० राजेन्द्र झा

राजकुमारी रलावती सैनिकाः च दिने एकवारमेव आहारं स्वीकृतवन्तः । पुनः कानिचन दिनानि अतीतानि । इदानीं तु सर्वेषां प्रतिदिनं मुष्टिपरिमितः एव आहारः आसीत् । रलावती कृशा दुर्बला च अभवत् ।

तथापि एतादृशे सङ्कटे अपि सा राजधर्मं न त्यक्तवती । स्वयम् मुष्टिमितम् आहारं स्वीकुर्वती अपि कारागारे स्थितेभ्यः मलिककाफरादिभ्यः मुष्टिद्वयमितम् आहारं व्यवस्थापितवती ।

सर्वापि एषा वार्ता अलाबुद्धीनेन ज्ञाता । सः सञ्चिप्रस्तावं प्रेषितवान् । अत्रान्तरे दूरदेशं गतः महारावलरलसिंहः अपि प्रत्यागतः । यवनसैनिकाः स्वशिविराणि स्वयमेव उत्पाटितवन्तः ।

कारागारे स्थापितः मलिककाफरः सगौरवं मोचितः । तदा सः महाराजम् उक्तवान् - "भवतः पुत्री रलावती आसाधारणी । सा न केवलं वीरबाला, सा तु देवी एव । यतः स्वयं बुभुक्षिता अपि सा अस्मान् भोजितवती । पूजनीया सा । धन्यमिदं भारतवर्षं यत्र एतादृशं कन्यारलं स्वकुलस्य गौरवं रक्षति" इति ।

□□

बाल मोढिनी

- अपरिवर्तनीयः विधिनियमः -

◆ प. पड़नामः

भ गवान् शङ्करः कदाचित् सर्वेषाम् अपि देवानां
मेलनं कारयितुम् इष्टवान् । अतः सः सर्वेभ्यः
अपि देवेभ्यः 'कैलासम् आगच्छन्तु' इति आमन्त्रणं
प्रेषितवान् ।

निश्चिते दिने सर्वे अपि देवाः स्व-स्ववाहनेन कैलासम्
आगताः । कैलासे सर्वेषां मेलनाय उत्तमः सभामण्डपः
रचितः आसीत् । आगताः देवाः बहिः एव वाहनं संस्थाप्य
सभामण्डपं प्रविशन्ति स्म ।

भगवान् महाविष्णुः गरुडारूढः सन् अन्ते आगतवान् ।
गरुडात् अवतीर्णः सः सभामण्डपं प्रविष्टवान् । सर्वे
देवाः उत्थाय तं नमस्कृतवन्तः । शङ्करः अपि तम्
आदरपूर्वकम् उपवेशितवान् । गोष्ठी च आरब्धा ।

अत्रान्तरे बहिः स्थितस्य गरुडस्य जामिता अभवत् ।
सः एवमेव इतस्ततः चलितवान् । पुरतः एकः महान्

वटवृक्षः आसीत् । गरुडः वटवृक्षस्य समीपं गत्वा तस्य
अथः उपविश्य कैलासस्य प्रकृतिसौन्दर्यं पश्यन् आसीत् ।

तावता महिषारूढः यमधर्मराजः तत्र आगतवान् ।
सः महिषात् अवतीर्णः । ततः किमपि चिन्तयन् इव
इतस्ततः इष्टवान् । पुरतः वृक्षस्य उपरि एकः कपोतः
उपविष्टः आसीत् । तं कपोतं तीक्ष्णया इष्ट्या सः
इष्टवान् । ततश्च किमपि विचिन्त्य म्लानमुखः सन्
सभामण्डपं प्रविष्टवान् ।

गरुडः एतत् सर्वं इष्टवान् । सः चिन्तितवान् यत्
'अस्य कपोतस्य उपरि यमधर्मराजस्य इष्टिः पतिता
अस्ति । तत्राम अद्य कपोतः निश्चयेनापि मरणं प्राप्नोति'
इति ।

तदा तस्य मनसि विचारः उत्पन्नः - 'कथमपि एषः
कपोतः मरणात् रक्षणीयः' इति । अनन्तरं च सः
झटिति तं कपोतं गृहीत्वा दशनिमेषाभ्यन्तरे
एव भारतस्य दक्षिणकोणे स्थितं रामेश्वरक्षेत्रं
तम् आनीतवान् । तत्र च कस्यचित्
वटवृक्षस्य उपरि तम् उपवेश्य 'अहं यमदेवं
जितवान्' इति चिन्तयन् तावता एव वेगेन
कैलासं प्रत्यागतवान् । किमपि न प्रवृत्तम्
इव वृक्षस्य अथः यथापूर्वम् उपविष्टवान् ।

अत्रान्तरे देवानां गोष्ठी समाप्ता । सर्वेऽपि
देवाः ततः प्रस्थिताः । बहिः आगतः यमदेवः
तु प्रथमं तं वृक्षं इष्टवान् यत्र कपोतः उपविष्टः
आसीत् । परम् अधुना कपोतः तत्र न
आसीत् ।

तावता सः पार्श्वे उपविष्टं गरुडं इष्टवान् ।
गरुडं इष्टवतः तस्य अतीव सन्तोषः जातः ।
यमधर्मराजस्य एतादृशं व्यवहारं इष्ट्वा गरुडः
विस्मितः अभवत् ।

सः समीपं गत्वा यमदेवं पृष्ठवान् - "भोः
यमदेव ! प्रातः अत्र कपोतं इष्टवतः भवतः

मुखं म्लानम् आसीत् । इदानीं कपोतः अत्र नास्ति । तम् अदृष्टा भवान् प्रसन्नः अस्ति । एतत् कथम् ?” इति ।

तदा प्रसन्नमुखः यमधर्मराजः उक्तवान् - ‘तदीय-कर्मफलानुसारम् अद्य मध्याहे रामेश्वरक्षेत्रे कस्यचित् वटवृक्षस्य उपरि तस्य कपोतस्य मरणं निश्चितम् अस्ति । परं प्रातः तम् अत्र कैलासे दृष्टा अहं चिन्ताक्रान्तः अभवम् कथम् एषः मध्याह्नात् पूर्वं रामेश्वरं प्राप्स्यति

इति । इदानीं भवन्तम् अत्र दृष्टा अहं निश्चितवान् अस्मि यत् भवान् तं तत्र प्राप्तिवान् इति । अतः एव सनुष्टः अस्मि” इति ।

यमधर्मराजस्य वचनं श्रुतवतः गरुडस्य अहङ्कारः विलुप्तः । लज्जया सः तं नमस्कृत्य क्षमां प्रार्थितवान् ।

यमदेवः उक्तवान् - ‘विधेः नियमः न केनापि परिवर्तयितुं शक्यः” इति ।

खलस्नेहः विनाशाय

◆ (सं.) ग. सुरेशशिवाचार्यः

घृ तपुरी इति कश्चन ग्रामः आसीत् । तत्र गोपालः मुकुन्दः इति मित्रद्वयम् आसीत् । गोपालः विवेकी, मुकुन्दः अविवेकी ।

एकदा तौ द्वौ अपि ग्रामान्तरं प्रति प्रस्थितवन्तौ । मार्गमध्ये अरण्यं प्रविष्टवन्तौ । तदा अन्धकारः अभवत् । अतः तौ कस्यचित् वृक्षस्य अधः वस्तुनि स्थापितवन्तौ । आहारं च स्वीकृत्य तत्र एव निद्रां कृतवन्तौ ।

रात्रौ कश्चन चोरः तत्र आगतवान् । सः वृक्षस्य अधः निद्रामग्नं मुकुन्दं दृष्टवान् । परन्तु अन्धकारः इत्यतः सः तं ‘पाषाणः’ इति चिन्तितवान् । अतः ‘धिक् ! एतं पाषाणम्’ इति वदन् तम् अतिक्रम्य अग्रे गतवान् ।

तदा जागरितः मुकुन्दः कोपेन चोरम् उक्तवान् - ‘रे, माम् उद्दिश्य कथं भवान् ‘पाषाणः’ इति वदति’ इति ।

चोरः अरण्ये एवं शयितवान् एषः निर्धनः एव स्यात् इति मत्वा मुकुन्दम् उक्तवान् - “भोः दरिद्र ! वृथाभाषणं मा करोतु” इति ।

इदानीं तु मुकुन्दः इतोऽपि कुपितः । सः - ‘मूर्खं अहं दरिद्रः नास्मि । धनिकः एव अस्मि । पश्यतु, मम समीपे एतावत् धनम् अस्ति’ इति वदन् कोषे स्थितं स्वकीयं धनं सर्वं दर्शितवान् ।

सनुष्टः चोरः मुकुन्दं सम्यक् ताडितवान्, धनं च स्वीकृतवान् । पुनः सः मुकुन्दम् उक्तवान् - ‘इदानीं तु भवान् निर्धनः एव’ इति ।

तदा मुकुन्दः पार्श्वे शयितवन्तं गोपालं दर्शयन् उक्तवान् - ‘एषः मम स्नेहितः । तस्य समीपे अपि धनम् अस्ति । तदपि धनं मम एव । अतः नाहं निर्धनः’ इति ।

चोरः गोपालम् अपि ताडियित्वा ततः अपि धनं स्वीकृत्य पलायितवान् । तदा गोपालः मुकुन्दं पृष्ठवान् - “किमर्थं भवान् चोराय धनं सर्वं दर्शितवान् ?” इति ।

मुकुन्दः उक्तवान् - ‘चोरः मां निर्धनः इति उक्तवान् । अहम् अभिमानधनः अस्मि । कथं वा तादृशम् अपमानं सहेय । अतः अहं धनं सर्वं दर्शितवान्’ इति ।

खिन्नः गोपालः तस्य स्वभावं ज्ञात्वा ‘खलस्नेहः विनाशाय’ इति चिन्तयन् स्वगृहं गतवान् ।

यद्यदाचरति श्रेष्ठः

पू

वै स्काट्लेण्डदेशे एडिम्बरानगरे जार्ज डुमण्डः इति कक्षन् दण्डाधिकारी आसीत् । सः प्रतिदिनं प्रातः काले वायुविहारार्थं नगरात् बहिः सञ्चरति स्म ।

एकस्मिन् दिने डुमण्डः वायुविहारं समाप्य आगच्छन् आसीत् । तदा मार्गे आगच्छन्तः चत्वारः जनाः तेन दृष्टाः । ते शवपेटिकां शिरसि ऊढवन्तः आसन् । एषा शवयात्रा इति डुमण्डः ज्ञातवान् । परन्तु पेटिकां परितः तान् चतुरः जनान् विहाय अन्ये केऽपि न आसन् । अतः आश्चर्यचकितः डुमण्डः तत्रैव स्थितवान् ।

वाहकाः यदा समीपम् आगतवन्तः तदा सः तान् पृष्ठवान् - “कः एषः ? कदा मृतः ? एतस्य बान्धवाः, मित्राणि वा न सन्ति किम् ?” इति ।

तदा ते उक्तवन्तः यत् - “महाभाग ! अस्मिन् नगरे दरिद्राणां कृते एव एकः प्रदेशः कल्पितः अस्ति । तत्र वयं वसामः । तत्रत्यः एषः अद्य मृतः । एतस्य बान्धवाः स्नेहिताः वा न सन्ति । वयं तु एषः अस्माकं बन्धुः इति मत्वा शवसंस्कारार्थं प्रस्थितवन्तः स्मः” इति ।

तेषां वचनं श्रुत्वा डुमण्डः सन्तोषम् अनुभूतवान् । अहमपि दरिद्राणां सेवां करोमि इति विचिन्त्य उक्तवान् - “अहमपि भवद्द्विः साकम् आगच्छामि, चलन्तु भवन्तः” इति ।

किञ्चिद्दूरं यदा गतवन्तः तदा डुमण्डस्य केचन स्नेहिताः

मिलितवन्तः । ते - “एतत् किम् ?” इति तं पृष्ठवन्तः । तदा डुमण्डः उक्तवान् - “कक्षन् दरिद्रः एषः । एतस्य बान्धवाः स्नेहिताः वा न सन्ति । एतस्य शवसंस्कारार्थं प्रस्थितः अस्मि” इति ।

डुमण्डस्य वचनैः प्रभाविताः ते सर्वेऽपि जनाः तम् अनुसृतवन्तः । एषा वार्ता सर्वत्र प्रसृता । सर्वे आश्र्वर्यचकिताः अभवन् यत् दण्डाधिकारी कस्यचित् दरिद्रस्य शवसंस्कारार्थं मित्रैः सह शमशानं प्रति गच्छन् अस्ति इति ।

ततः ते सर्वे अहमहमिकया धावन्तः शवयात्रायां सहभागिनः अभवन् । यदा शवपेटिका शमशानं प्राप्ता तदा महान् जनसम्मर्दः एव तत्र आसीत् । यथाविधि शवसंस्कारः समाप्तः ।

डुमण्डः जनान् उद्दिश्य - “भोः महाजनाः । अद्य अस्माभिः समाजसेवा सम्यक् कृता । यतः एतद् ईश्वरस्य प्रीतिपात्रं कार्यम् अस्ति । किन्तु इतोऽपि किञ्चित् कार्यम् अस्माभिः करणीयम् अस्ति । मृतस्य भार्यायाः जीवन-निर्वहणार्थम् अस्माभिः धनसाहाय्यं करणीयम् । ये स्वप्रेरणया धनं दातुम् इच्छन्ति ते तत् अत्र स्थापयन्तु” इति वदन् स्वस्य शिरस्त्रं प्रसारितवान् । तस्मिन् प्रथमं स्वयमेव धनं स्थापितवान् । जनाः अहमहमिकया आगत्य यथाशक्ति धनं स्थापितवन्तः । शिरस्त्रं धनेन पूर्णम् अभवत् ।

डुमण्डः सङ्ग्रहीतं सर्वं धनं वस्त्रेण बद्धा सर्वेभ्यः धन्यवादान् समर्पितवान् । ततः “एतद् धनं मृतस्य पत्न्यै दातुम् अहं गच्छामि” इति उक्तवान् । जनाः सर्वे तम् अनुसृतवन्तः । मृतस्य पत्न्यै तत् धनं यच्छन् डुमण्डः उक्तवान् - “एतद् धनं महाजनैः औदार्येण दत्तम् अस्ति” इति ।

एतत् सर्वं दृष्ट्वा किंकर्तव्यतामृदा सा किमपि वकुम् अशक्ता, अश्रूणि मोचयन्ती कृतज्ञां सूचितवती ।

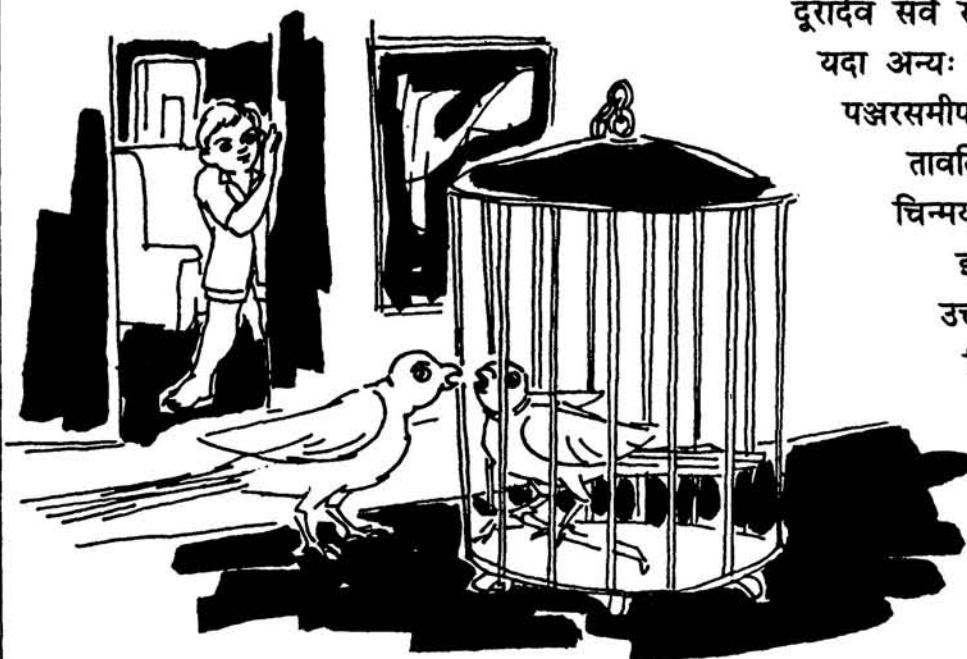
□□

◆ वसन्ती भागवत

क स्मिंश्चित् ग्रामे कश्चन बालकः आसीत् । तस्य नाम चिन्मयः । बाल्यादपि चिन्मयस्य रुचिः पठनापेक्षया पक्षिनिरीक्षणे एव अधिका आसीत् । अतः सः बहुवारं शालाम् अगत्वा अरण्ये अटति स्म । पक्षिणां ध्वनिम् अनुकरोति स्म । पितुः तज्जेनापि तस्य मनः पठने संलग्नं न भवति स्म ।

एकदा चिन्मयः अरण्ये अटन् आसीत् । तदा कुतश्चित् सुमधुरं ध्वनिं श्रुत्वा तस्य अनुकरणं कृतवान् । अनन्तरं सः शब्दं कुर्वन्तं पक्षिणं दृष्टवान् । तस्मिन् क्षणे तस्य आनन्दः अवर्णनीयः आसीत् । किन्तु तदा एव तस्य मनसि कश्चन दुर्विचारः प्रविष्टः यत् ‘यदि एषः पक्षी नित्यं मया सह एव तिष्ठेत्...’ इति ।

एवं विचिन्त्य चिन्मयः तं पक्षिणं गृहीतवान् एव ।

गृहम् आगत्य पक्षिणं पञ्चरे स्थापितवान् । सः पक्षी अतीव श्रान्तः आसीत् । यतः सः अतीव लघुः शावकः । सः तदा एव गानम् डयनं च ज्ञातवान् आसीत् । मातुः आलम्बनं विना सः अन्येषु विषयेषु अनभिज्ञः एव आसीत् । ‘अहं किमर्थं गृहीतः’ इत्यपि सः अवगन्तुम् असमर्थः आसीत् ।

किन्तु चिन्मयस्य उत्साहः महान् आसीत् । सः पुनः

पुनः पञ्चरस्य समीपम् आगत्य शावकं किमपि खादयितुं प्रयतमानः आसीत् । शावकः तु किमपि अस्पृष्टा मातरं स्मरन् व्याकुलतया आर्तध्वनिना क्रन्दनं कुर्वन् आसीत् । तथापि चिन्मयः आदिनं प्रयत्नं कृतवान् । रात्रौ तस्य पिता तं बलात् शयनगृहं प्रति शयनार्थं नीतवान् ।

प्रातः शीघ्रम् उत्थाय चिन्मयः पञ्चरसमीपं गतवान् । किन्तु पञ्चरसमीपस्थं दृश्यं दृष्ट्वा किंकर्तव्यतामूढः सन् सः दूरे एव स्थितवान् । तद् दृश्यं तु अविश्वसनीयमेव आसीत् ।

पञ्चरस्य समीपे एकः पक्षी आसीत् । सः एतं शावकं बहुप्रेम्णा किमपि खादयन् आसीत् । चिन्मयः दूरादेव सर्वं सावधानमनसा पश्यन् आसीत् । यदा अन्यः पक्षी गतः तदा चिन्मयः धावन् पञ्चरसमीपम् आगतवान् ।

तावति काले सः शावकः मृतः आसीत् । चिन्मयस्य बहु दुःखम् अभवत् ।

झटिति सः सर्वं वृत्तान्तं पितरम् उक्तवान् । शावकस्य मरणकारणं पित्रा अपि न ज्ञातम् ।

अतः सः चिन्मयं पक्षितज्जस्य स्वमित्रस्य समीपं नीतवान् । तं समग्रवृत्तान्तम् उक्तवान् । ‘शावकः कथं मृतः ?’ इति च पृष्टवान् ।

तदा सः पक्षितज्जः

उक्तवान् - ‘केचन पक्षिणः जन्मतः एव कदापि पारतन्त्रे जीवितुं न इच्छन्ति । यदि कश्चन पक्षी दुर्दैववशात् गृहीतः, तर्हि अन्यपक्षिणः तं विषफलं खादयित्वा मारयन्ति । एषः अपि शावकः परतन्त्रः सन् मा जीवतु इति अन्यः पक्षी विषफलदानेन तं मारितवान्’ इति ।

तद् श्रुत्वा चिन्मयः पश्चात्तापदग्धः सन् गृहम् आगतवान् । स्वतन्त्रतायाः महत्वं तेन तदा ज्ञातम् ।

धर्मरहस्यम्

बाल मोदिनी

प्रा चीनकाले कस्मिंश्चित् नगरे सुशीलः नाम कश्चन
ब्राह्मणः आसीत् । तस्य द्वौ पुत्रौ आस्तां सुवृत्तः
वृत्तः च इति ।

कदाचित् तौ द्वौ अपि भ्रमन्तौ प्रयागं प्राप्तवन्तौ ।
तस्मिन् दिने श्रीकृष्णजन्माष्टमी आसीत् । अतः प्रयागे
भगवतः श्रीकृष्णस्य मन्दिरे उत्सवः आयोजितः आसीत् ।
भ्रातरौ उत्सवं द्रष्टुं प्रस्थितवन्तौ ।

परं मार्गे महती वृष्टिः आरब्धा । अतः तौ अग्रे
गन्तुम् अशक्तौ समीपे दृष्टं किमपि महत् गृहं प्रविष्टवन्तौ ।
अनन्तरं ताभ्यां ज्ञातं यत् तत् कस्याश्चित् वेश्यायाः गृहम्
इति ।

किञ्चित्कालानन्तरं वृष्टिः शान्ता । परं तावता सुवृत्तः
निश्चितवान् आसीत् यत् ‘अहं रात्रौ अत्र एव तिष्ठामि,
कृष्णमन्दिरं न गच्छामि’ इति । ‘वृत्तः अपि अत्र एव
तिष्ठतु’ इति सः इष्टवान् ।

वृत्तः तस्य विचारं न अङ्गीकृतवान् । सः शीघ्रमेव
ततः प्रस्थाय कृष्णमन्दिरं प्राप्तवान् । तस्मिन् समये
मन्दिरे श्रीकृष्णस्य पूजा प्रचलति स्म । परन्तु वृत्तस्य
मनः पूजायां न संलग्नम् । तस्य मनः तु वेश्यागृहमेव
स्मरति स्म । तत्र सुवृत्तः किं कुर्वन् स्यात् इत्येव तस्य
चिन्तनम् आसीत् । अतः सः पुरतः प्रवृत्तानि अपि
नृत्य-गीत-नमस्कारादीनि कार्याणि न दृष्टवान् ।

अत्रान्तरे वेश्यागृहे स्थितस्य सुवृत्तस्य तद्विपरीता
परिस्थितिः आसीत् । तत्र तिष्ठतः अपि तस्य मनः
कृष्णमन्दिरे एव आसीत् । सः चिन्तयति स्म यत् ‘धन्यः
सः मम भ्राता, यः कृष्णजन्माष्टमीदिने भगवतः श्रीकृष्णस्य

मन्दिरमेव गत्वा देवदर्शनं
करोति । अहं तु मूर्खः अस्मि
यश्च जन्माष्टमीदिने प्रयागम्
आगत्य अपि भगवतः दर्शनं
न कृतवान् । प्रत्युत वेश्यागृहे
वासं कृतवान्’ इति ।

एवं चिन्तयतोः तयोः रात्रिः
अतीता । प्रातः द्वौ अपि
मिलित्वा एवं स्वस्थानं
प्रस्थितवन्तौ । परन्तु मार्गे
दुर्घटनायां तयोः द्वयोः अपि
मरणम् अभवत् ।

तस्मिन् एव समये यमदूताः
विष्णुदूताश्च तत्र आगतवन्तः ।
विष्णुदूताः सवृत्तं यमदूताः वृत्तं
च नेतुं सज्जाः अभवन् । तदा

सुवृत्तः विष्णुदूतान् उद्दिश्य उक्तवान् - “भोः, भवन्तः
किर्मर्थम् अन्याय्यम् आचरन्ति ? ह्यः रात्रिपर्यन्तम् आवां
समानौ आस्व । ह्यः रात्रौ अहं वेश्यागृहे वासं कृतवान् ।
वृत्तः श्रीकृष्णमन्दिरे एव स्थित्वा भूरि पुण्यं सम्पादितवान् ।

अतः सः एव परमपदस्य अधिकारी । तमेव विष्णुलोकं नयन् तु” इति ।

तत् श्रुत्वा विष्णुदूताः हसन्तः उक्तवन्तः - “विष्णुदूताः वयं कदापि अनुचितं न आचरामः । धर्मस्य रहस्यम् अतिसूक्ष्मं विचित्रं च अस्ति । पापकर्म मनसा चिन्त्यते चेदपि तस्य दुःखपूर्णं प्रतिफलं प्राप्यते । सच्चिन्तनस्यापि प्रतिफलं सुखदं भवति एव । भवतः भ्राता कृष्णमन्दिरे स्थित्वा अपि वेश्यागृहस्य एव चिन्तनं कृतवान् । कृष्णसन्निधानेऽपि तस्य मनः वेश्यासक्तमेव आसीत् । अतः सः नरकस्य अधिकारी अभवत् । भवान् तु वेश्यागृहे स्थित्वा अपि भगवतः कृष्णस्य एव चिन्तनं

कृतवान् । भवतः मनः श्रीकृष्णे एव लग्नम् आसीत् । अतः भवान् विष्णुलोकस्य अधिकारी अस्ति” इति ।

सुवृत्तस्य जिज्ञासा उपशान्ता । तथापि सः उक्तवान् - “अहं भ्रातरं विना एकाकी एव विष्णुलोकं गन्तुं न इच्छामि” इति ।

तदा विष्णुदूताः उक्तवन्तः - “यदि भवान् पूर्वजन्मनः माघस्नानपुण्यस्य सङ्कलितं फलं स्वभावे दास्यति तर्हि सः विष्णुलोकं गन्तुम् अर्हति । न अन्यथा” इति ।

सुवृत्तः तथैव कृतवान् । तस्य परिणामतः वृत्तोऽपि तेन सह विष्णुलोकं गतवान् ।

□□

मूरकः शिष्यः

◆ (सं) कोककड वेङ्कटरमण भट्टः

क श्वन ग्रामः । तत्र एकः गुरुः । तस्य एकः शिष्यः । सः मूढः आसीत् । गुरुः गृहं गृहं गत्वा रोगपीडितेभ्यः औषधवितरणं करोति स्म । गुरुणा सह अयं शिष्यः अपि साहाय्यं कर्तुं गच्छति स्म ।

गुरुः एकदा कस्यचन बालकस्य रोगनिदानं परीक्षते स्म । तन्मध्ये सः - “हे बाल ! शिरोवेदना बाधते खलु ?” इति अपृच्छत् ।

“हाँ सत्यम्” इति बालकस्य उत्तरम् आसीत् । तत् श्रुत्वा गुरुः तस्मै औषधं दत्तवान् ।

मार्गे गमनसमये मूढः शिष्यः गुरुं पृष्ठवान् - “गुरो ! सः बालकः शिरोवेदनया पीडितः इति भवान् कथं ज्ञातवान् ?” इति ।

तदा गुरोः समाधानवचनम् एवम् आसीत् - “बालकस्य शाय्यायाः अथः कलायबीजानां त्वचः पतिताः आसन् । यदि कलायबीजानि अधिकानि खादितानि तर्हि निश्चयेन सः शिरोवेदनया पीडितः स्यात् इति ज्ञायते एव खलु ?” इति ।

कनिचन दिनानि अतीतानि । आश्रमे कश्चन शिष्यः शिरोवेदनया पीडितः अभवत् । तदा गुरुः आश्रमे नासीत् । सः एव मूढः शिष्यः शिरोवेदनया पीडितस्य बालकस्य

मञ्चस्य अथः दृष्टवान् । तत्र व्याघ्रचर्म प्रसारितम् आसीत् । तत् दृष्ट्वा सः - “अयं बालः व्याघ्रं भक्षितवान् । अतः

एव शिरोवेदनया पीडितः अस्ति” इति गम्भीरवाण्या उक्तवान् ।

तत् श्रुत्वा तत्र सम्मिलिताः सर्वे “मूर्ख ! मूर्ख !” इति वदन्तः तस्य निन्दनं कृतवन्तः । केचन तं ताडयितुं प्रवृत्ताः । अतः एव वदन्ति - ‘असमीक्ष्य क्रिया न कर्तव्या’ इति ।

□□

आदरः कस्य?

◆ उदयशङ्करः एन्. के.

क श्वन महाराजः आसीत् । तस्य आस्थाने कश्चन पण्डितः आसीत् । सः पण्डितः सर्वाणि शास्त्राणि अधीतवान् आसीत् । महान् स्वाभिमानी च ।

कदाचित् पण्डितः राजकुमारान् उद्दिश्य उक्तवान् -
‘हे राजपुत्रा! भवन्तः श्रद्धया विद्यार्जनं कुर्वन्तु । यतः

ऐश्वर्यस्य विनाशः भवितुम् अहंति । किन्तु विद्यायाः विनाशः कदापि न भवति । यः विद्वान् भवति तस्य सर्वत्र गौरवम् आदरः च भवति, राज्ञः तु स्वस्य राज्ये एव सम्मानं भवति” इति ।

यदा राजा एतानि नीतिवचनानि श्रुतवान् तदा तस्य

अतीव असमाधानं जातम् । सः तं पण्डितम् आहूय पृष्ठवान् - “भवान् कथं वदति राज्ञः सम्माननं स्वस्य राज्ये एव, विदुषां तु सर्वत्र आदरः भवति इति ?” इति ।

तदा पण्डितः उक्तवान् - “मया सत्यमेव उक्तम् । यदि आवश्यकं तर्हि एतस्य परीक्षां कृत्वा जानातु” इति ।

पण्डितस्य एतद्वचनं श्रुत्वा राजा कुपितः जातः । सः सेवकान् आहूय “एतं पण्डितं पाशेन बद्ध्वा अरण्ये क्षिपन्तु” इति आदिष्टवान् ।

तदा तत्र द्वौ पुरुषौ आगतवन्तौ । तयोः एकस्य हस्ते माला, अन्यस्य हस्ते शिला च आसीत् ।

तौ द्वौ राजानम् उक्तवन्तौ - “आवां देवलोकात् आगतवन्तौ । आवयोः प्रशनद्वयम् अस्ति । भवता प्रशास्य समीचीनम् उत्तरं दातव्यम् । यदि भवता उत्तरं दातुं न शक्यते तर्हि एतया शिलया भवन्तं मारयिष्यावः । यदि भवान् उत्तरं दातुं समर्थः भवति तर्हि मालां भवतः कण्ठे धारयित्वा भवन्तं देवलोकं नीत्वा देवेन्द्रस्य समीपे स्थापयिष्यावः” इति ।

तयोः एकः प्रश्रं पृष्ठवान् - “पुष्ये शैत्यम् अधिकं भवति, उत माधे ?” इति ।

राजा एतस्य उत्तरं दातुं न शक्तवान् । सः भयेन मौनेन स्थितवान् । तदा तत्र

पण्डितः अपि उपस्थितः आसीत् ।

पण्डितः एतत् सर्वम् अवलोक्य - “भवतोः संशयम् अहं निवारयामि” इति उक्तवान् ।

तौ द्वौ पुनरपि उत्सुकतया तं प्रश्रं पण्डितं पृष्ठवन्तौ ।

पण्डितः उक्तवान् - “पुष्यमासे अपि न, माघमासे अपि मालया अलङ्कृत्य तं विमाने उपवेश्य देवलोकं न । यस्मिन् मासे वायुः तीव्रं वाति तस्मिन् मासे शैत्यम् नीतवन्तौ । अधिकं भवति” इति ।

पण्डितस्य उत्तरं श्रुत्वा द्वौ अपि सनुष्टौ । तौ पण्डितं विद्वत्तां दृष्ट्वा सनुष्टः अभवत् ।

राजा स्वेन कृतः प्रमादः अवगतः । सः पण्डितस्य

□□

भगवतः लीला

◆ डा. कमलेशकुमार चोकसी

क श्वन आप्रवृक्षः । तस्य आप्रवृक्षस्य एकस्यां शाखायाम् एकं सूत्रं लम्बते स्म । एकदा तस्मिन् सूत्रे एकः कोकिलः बद्धः जातः । महता प्रयत्नेन अपि तस्य ततः मोक्षः न अभवत् ।

सूत्रेण बद्धं तं कोकिलं केचन काकाः दृष्टवन्तः । ते कोकिलं हन्तुम् उद्युक्ताः अभवन् । ते एकैकशः समीपम् आगत्य चञ्च्वा प्रहारं कृत्वा कोकिलं पीडयितुं आरब्धवन्तः । काकानां प्रहारं निवारयन् कोकिलः अपि श्रान्तः जातः । सूत्रबन्धनेन एव सः दुःखितः आसीत् । तन्मध्ये काकानां प्रहारः इतोऽपि दुःखस्य कारणम् अभवत् ।

तस्मिन् एव काले कश्चन बृहत्कायः काकः परिश्रान्तस्य कोकिलस्य उपरि न्यपतत् । अयं काकः कालरूपः एव आसीत् । तदा तु जीवनरक्षायै असमर्थः कोकिलः ‘अहं मृत्युमेव प्राप्यामि’ इति निश्चितवान् ।

एतत् सर्वमपि तस्य वृक्षस्य अधिस्थितः कश्चन साधुपुरुषः पश्यन् आसीत् । तस्य मनसि एतादृशी चिन्ता आरब्धा यत् कोकिलः निश्चयेन इहलोकं त्यक्ष्यति इति ।

‘अहो ! कीदृशः निष्कर्षणः भगवान् ! आपद्रतं निष्पापं कोकिलं पश्यन् अपि सः कथम् तस्य रक्षणं न करोति !’ इत्यपि सः चिन्तितवान् ।

तस्मिन् एव काले काककोकिलयोः भारम् असहमानम् तत् सूत्रम् त्रुटिम् । सूत्रबन्धनात् मुक्तः कोकिलः झटिति उड्हीय दूरं गतवान् ।

तदा सः साधुः परमदयालोः लीलां पश्यन् उक्तवान् - ‘साधु भगवन् ! साधु, भवता मृत्युरुपेण प्रेषितः काकः कोकिलस्य मोक्षाय एव । अहो विचित्रा तव लीला’ इति ।

□□

बाल सोदिनी

◆ पवनकुमार रायः

मातृऋणम्

शाययित्वा आनन्दम् अनुभवामि स्म । अद्यापि भवान्
मया सह स्वपितु येन भवतः शैशवं स्मरन्ती अहम्
सुखम् अनुभवामि” - इति उक्तवती महाराजी ।

देवव्रतः अङ्गीकृतवान् । तस्मिन् दिने रात्रौ
सः मातुः शयनागारे एव सुप्तवान् ।

किञ्चित्कालानन्तरं पद्मावती पुत्रम्
उक्तवती - “वत्स ! महती पिपासा बाधते ।
पानार्थं किञ्चित् जलम् आनयतु” इति ।

देवव्रतः चषकेण जलम् आनीय मातुः
हस्ते दातुम् उद्युक्तः । तदा चषकः
हस्तात् शय्यायाम् अपतत् । शय्या-
वस्त्रम् आर्द्रम् जातम् । देवव्रतः पुनः
जलम् आनीय दत्तवान् ।

पुनः मातुः हस्तात् चषकः
पतितः ।

एवं द्वित्रिवारं तस्याः
हस्तात् चषकः पतितः ।
सम्पूर्णं शय्यावस्त्रं जलेन
आर्द्रम् अभवत् । खिन्नः
भूत्वा देवदत्तः उक्तवान्

दे व्रतः सुप्रसिद्धः महाराजः । सः कदाचित् स्वमातरं
पद्मावतीम् उक्तवान् - “अम्ब ! पितुः आज्ञानुसारेण
अहं राज्यस्य उत्तरदायित्वं निर्वहन् अस्मि । राज्ये सर्वाः
प्रजाः सुखसम्पन्नाः सन्ति । अहं गुरुणा प्रदत्तायाः
शिक्षायाः सदुपयोगं कृतवान् अस्मि । अतः इदानीम्
अहं भूमेः, गुरोः, पितुः, मातुः च ऋणात् मुक्तः अस्मि”
इति ।

पुत्रस्य देवव्रतस्य एतादृशीं वाणीं श्रूत्वा माता पद्मावती
हसितवती । उक्तवती च - “पुत्र ! भवान् सर्वेभ्यः
ऋणेभ्यः मुक्तः अस्ति इति तु सत्यमेव । परन्तु मम
एका अपेक्षा अस्ति । तां भवान् पूरयतु” इति ।

“का सा अपेक्षा?” इति पृष्ठवान् देवव्रतः ।

“भवान् यदा शिशुः आसीत् तदा भवन्तं मम शय्यायां

- “अम्ब ! भवत्याः कारणतः सम्पूर्णं शय्यावस्त्रम्
आर्द्रम् अभवत् । अधुना अहम् अत्र निद्रां कर्तुं न शक्नोमि ।
अहं स्वशय्यायां निद्रां करोमि” इति ।

तदा माता उक्तवती - “वत्स ! यदा भवान् शिशुः
आसीत् तदा पुनः पुनः शय्यावस्त्रम् आर्द्रं करोति स्म ।
यदा सम्पूर्णं शय्यावस्त्रं आर्द्रं भवति स्म तदा अहं भवन्तम्
अङ्गे शाययित्वा स्वयम् आर्द्रे शय्यावस्त्रे शयनं करोमि
स्म” इति ।

मातुः एतत् वचनं श्रुतवतः देवव्रतस्य नेत्रे उद्घाटिते ।
‘अहं सर्वस्मात् ऋणात् मुक्तः भवितुं शक्नोमि, किन्तु
मातृ-ऋणात् मुक्तः भवितुं न शक्नोमि’ इति सः ज्ञातवान् ।

मातुः क्षमां च प्रार्थितवान् ।

□□

मन्त्रिणः युक्तिः

पु रातनकाले कश्चन महाराजः आसीत् । सः राज्यशासने अनासक्तः आसीत् । अतः गच्छता कालेन राज्यस्य दुःस्थितिः आगता ।

महाराजस्य अनेके मन्त्रिणः आसन् । ते सर्वे अपि महाराजः इव भोगलोलुपाः एव आसन् । अन्ये केचन सज्जनाः अपि मन्त्रिणः आसन् । परं ते 'यदि वयं किमपि वदेम तर्हि महाराजः कुपितः भवेत्' इति चिन्तयन्तः किमपि न वदन्ति स्म । तथापि तेषु अन्यतमः मन्त्री 'अहं कथमपि महाराजं बोधयामि' इति निश्चयं कृतवान् ।

एकस्मिन् दिने सायंद्वाले सः मन्त्री महाराजेन सह वायुविहारार्थम् उद्यानं गतवान् । ततः प्रत्यागमनसमये अन्धकारः व्याप्तः आसीत् । पक्षिणां कलरवः अपि श्रूयते स्म । तदा मन्त्री पक्षिणां कलरवं श्रद्धया कर्णै दत्त्वा श्रोतुम् आरब्धवान् ।

◆ सि. आर. आनन्दः

महाराजः आश्चर्यचकितः भूत्वा तं - 'किं शृणोति भोः भवान् ?' इति पृष्ठवान् ।

तदा मन्त्री उक्तवान् - 'अहं पक्षिणां भाषां जानामि । इदानीं द्वयोः पक्षिणोः वार्तालापः प्रचलति । तत् शृण्वन् अस्मि' इति ।

महाराजः कुतूहलेन - 'कीदृशः वार्तालापः कृतः ताभ्याम् ?' इति पृष्ठवान् ।

मन्त्री तत् वक्तुं न इष्टवान् इव । तदा महाराजः पुनः पुनः अनुरोधं कृतवान् । अन्ते मन्त्री उक्तवान् - 'महाराज ! ते पक्षिण्यौ । एका पक्षिणी स्वपुत्रीम् अन्यस्याः पुत्राय दातुम् इच्छति । परं सा पक्षिणी तदर्थं वरदक्षिणाम् इच्छति । वरदक्षिणारूपेण भवत्या महां पञ्चाशत् विनष्टाः ग्रामाः दातव्याः' इति सा उक्तवती ।

महाराजस्य महत् आश्चर्यम् अभवत् । सः इतोऽपि कुतूहलेन पृष्ठवान् - 'तदा अन्या पक्षिणी किम् उत्तरम् उक्तवती ?'

'सा तु वदति - 'पञ्चाशत् एव किमर्थम् ? अहं शतं ग्रामान् अपि दातुं शक्नोमि' इति ।

'कथं भवती तथा वदति ?' इति सा पक्षिणी पृष्ठवती । तदा एषा उक्तवती - 'यावत् एषः महाराजः एतस्य राज्यस्य शासनं करोति तावत् विनश्यतां ग्रामाणां संख्या न्यूना न भवति एव । अतः अहं धैर्येण उक्तवती' इति ।' - मन्त्री विवरणं कृतवान् ।

एतत् श्रुत्वा महाराजः मौनी अभवत् । तद् दृष्ट्वा मन्त्री पृष्ठवान् - 'प्रभो ! एतादशम् अपभाषणं कुर्वत्यौ ते पक्षिण्यौ मारयामि किम् ?' इति ।

'मास्तु, मास्तु' - इति तं निवारयन् महाराजः उक्तवान् - 'भवतः अभिप्रायः मया अवगतः । अहं भवन्तं प्रधानमन्त्रिणं करिष्यामि । भवान् तत् पक्षिवचनम् असत्यं यथा भवेत् तथा कर्तुं यद् यद् करणीयं तत् सर्वमपि करोतु । मया किं करणीयम् इत्यपि सूचयतु । सर्वे वयं मिलित्वा राज्यं सुभिक्षं करिष्यामः' इति ।

महाराजस्य ज्ञानोदयः अभवत् इति कृत्वा मन्त्री नितरां सन्तुष्टः अभवत् । □□

अस्त्रदातुः दृष्टिः

◆ म. वि. कोलहटकर्

क स्मिंश्चित् ग्रामे कश्चन सत्युरुषः आसीत् । सः भिक्षाटनं कृत्वा जीवनं यापयति स्म । सः प्रतिदिनं तपः करोति स्म । अतः तस्य मनः निर्मलं, शान्तं च आसीत् । तपसः कारणतः सः अन्येषां मनसः भावनां ज्ञातुं शक्नोति स्म ।

एकदा सत्युरुषेण कश्चन प्रवासः कृतः । मध्येमार्ग सः श्रान्तः । पिपासितः अपि अभवत् । सः समीपे एकं कुटीरं पश्यति । तत्र गच्छति च ।

सत्युरुषः कुटीरस्वामिनं जलं याचते । स्वामी जलं ददाति । किन्तु तेन दत्तं जलं पीत्वा सत्युरुषः प्रसन्नः न अभवत् । सः ततः शीघ्रं प्रस्थातुम् इष्टवान् ।

तदा स्वामी उक्तवान् - “किञ्चित् क्षीरं पीत्वा गच्छतु भवान्” इति ।

सत्युरुषः उक्तवान् - “धन्यवादः । अहं क्षुधितः नास्मि । अतः गन्तुम् अनुमतिं ददातु” इति ।

‘कृपया क्षणम् उपविशतु । दुर्धम् आनयामि । मम आतिथ्यं स्वीकृत्य एव गच्छतु’ इति उक्त्वा स्वामी अन्तः गत्वा चषकेण क्षीरम् आनीय सत्युरुषाय दत्तवान् ।

क्षीरं पातुं सत्युरुषस्य मनः न अङ्गीकरोति । तस्य मनसः किञ्चिदिव अस्वस्थता भवति । सः क्षीरस्य चषकं न स्पृशति ।

स्वामी पुनः पुनः अनुरोधं कृतवान् । स्वामिनः अनुरोधकारणतः सत्युरुषः अनिवार्यतया क्षीरं पातुं चषकं गृहीतवान् । चषकतः चमसपरिमितमेव क्षीरं हस्ते स्वीकृत्य पीतवान् ।

क्षीरपानस्य अनुक्षणं सत्युरुषः स्वामिनं पृच्छति - “कुटीरस्य पार्श्वे भवतः धेनुः अस्ति किम् ?” इति ।

“आम्” - उत्तरं ददाति स्वामी ।

“कृपया मह्यं तां दर्शयति वा ?” - सत्युरुषः निवेदनं कृतवान् ।

स्वामी तत् अङ्गीकृत्य सत्युरुषं कुटीरस्य पार्श्वस्थं गोष्ठं नीतवान् । तत्र बद्धां धेनुं दर्शितवान् च ।

सत्युरुषः धेनुं, तस्याः कण्ठे स्थितां रज्जुं, धेन्वा: बहिः गमनमार्गं चापि पश्यति । पुनः पुनः तानेव अवलोकते । तस्य मनः विचलितं भवति ।

तदा स्वामी पृष्टवान् - “किं जातम् ? किं चिन्तयति भवान् ?” इति ।

सत्युरुषः उक्तवान् - “किमपि न” इति ।

स्वामी पुनः पृष्टवान् - “भवान् चिन्तामग्नः इव दृश्यते । चिन्तायाः कारणं किम् ? वदतु भवान्” इति ।

सत्युरुषः - “यदि ज्ञातुम् इच्छति, तर्हि सत्यं वदामि” इति उक्तवान् ।

स्वामी उक्तवान् - “वदतु, अवश्यं वदतु, निस्सङ्कोचं वदतु” इति ।

सत्युरुषेण उक्तं - “क्षन्तव्यः अहम् । एषा धेनुः भवतः न ।”

तत् श्रुत्वा कुपितः स्वामी पृष्टवान् - “किं वदति

भवान् ?” इति ।

सत्पुरुषः दृढस्वरेण उक्तवान् - “कोपं मा करोतु । निश्चयेन एषा धेनुः भवदीया न । एषा भवता कुतश्चित् चोरिता अस्ति । नास्ति तत्र कोऽपि सन्देहः” इति ।

यद्यपि स्वामी कुपितः भवति, तथापि तस्य मुखे निस्तेजस्कता दृश्यते । तस्य स्वरः कम्पमानः भवति । दृष्टिः चञ्चला जायते ।

सत्पुरुषः तीक्ष्णया दृष्ट्या स्वामिनः नेत्रे दृष्टवान् ।

अधोमुखः सआतः स्वामी उक्तवान् - “सत्यम्, एषा धेनुः मया चोरिता अस्ति ।”

ततश्च सः पृष्ठवान् - “हे साधो, एतां वस्तुस्थितिं भवान् कथं ज्ञातवान् ?” इति ।

सत्पुरुषः उक्तवान् - “भवता दत्तं क्षीरं यदा मया चमसपरिमितमेव पीतम् अनुक्षणं मम मनसि किञ्चित् आन्दोलनम् आरब्धम्, ‘भवतः धेनुः चोरयितव्या’

इति । तेन उद्देशेन प्रभावितः अहं धेनुं द्रष्टुम् इष्टवान् । तेनैव उद्देशेन मया धेनुः, तस्याः बन्धनरज्जुः, गोष्ठः गमनमार्गः च सूक्ष्मतया द्रष्टाः । यावत् चौर्यवाङ्छा प्रबला भवेत् तावता एव इतः गन्तुम् इच्छामि । अनुमतिं ददातु” इति ।

“गच्छतु, गच्छतु भवान् । तथापि अन्ते एकः प्रश्नः - एषा चोरिता धेनुः इति कथं ज्ञातं भवता ?” इति स्वामी अपृच्छत् ।

“ईश्वरस्य कृपा । यदा अन्नं स्वीकरोमि तदा एव मनसि विशिष्टाः तरङ्गाः उद्भवन्ति । तैः तरङ्गैः अन्नदातुः वृत्तिं जानामि । अन्नदातुः वृत्तिः अन्नम् आरूढा भवति” इति अवदत् सत्पुरुषः ।

स्वामी पश्चात्तापम् अनुभूय सत्पुरुषं वन्दित्वा उक्तवान् - “मया पापम् आचरितम् । चोरितां धेनुम् अद्य एव प्रतिदास्यामि तस्याः स्वामिने” इति । □□

पञ्चतन्त्रकथाः

१

सत्युरुषाणां सहवासफलम्

ए कदा देवर्षिः नारदः भगवतः विष्णोः समीपं गत्वा पृष्ठवान् - “देव ! सत्युरुषाणां सहवासफलं किम् इति ज्ञातुम् इच्छामि । कृपया वदतु” इति ।

तदा विष्णुः उक्तवान् - “नारद ! भूलोकं प्रति गच्छतु । तत्र कस्मिंश्चित् प्राकारे कक्षन् सरटः उपविष्टः अस्ति । भवान् तत्र गत्वा तं सत्युरुषसहवासफलं किम् इति पृच्छतु” इति ।

नारदः अङ्गीकृतवान् । सः शीघ्रमेव भूलोकं गत्वा तं

वाल मोदिनी

सरटं दृष्टवान् । पृष्ठवान् च - “सत्युरुषाणां सहवासफलं किं, कथयतु” इति ।

नारदस्य वचनं श्रुत्वा एव सः सरटः स्वप्राणान् अत्यजत् । विस्मितः नारदः पुनः विष्णोः समीपं गत्वा तं पृष्ठवान् - “देव ! किम् इदम् आश्वर्यम् ? मम वचनं श्रुत्वा एव सः सरटः प्राणैः वियुक्तः” इति ।

तदा विष्णुः उक्तवान् - “नारद ! पुनः भूलोकं गच्छतु । तत्र कस्मिंश्चित् आप्रवृक्षे कक्षन् शुकः उपविष्टः अस्ति । तत्र गत्वा तं सत्युरुषाणां सहवासस्य फलं किम् इति पृच्छतु” इति ।

नारदः यद्यपि खिन्नः, तथापि पुनः भूलोकं गत्वा तं शुकं दृष्टवान् । सत्युरुषाणां सहवासफलं च पृष्ठवान् । किन्तु नारदं दृष्ट्वा एव सः शुकः पक्षयोः आस्फालनं कृत्वा स्वीयप्राणान् अत्यजत् ।

नारदः एतत् सर्वं दृष्ट्वा विस्मितः क्रुद्धः च सन् विष्णोः समीपं गतवान् । तं पृष्ठवान् च - “देव ! किम् अनया चेष्टया ? विना कारणं किमर्थं मां परिभ्रामयति भवान् ?” इति ।

तदा पुनरपि विष्णुः उक्तवान् - “नारद ! अधुना भवान् मालवराजस्य भवनं गच्छतु । तत्र अस्ति कक्षन् नवजातशिशुः । तं सत्युरुषसहवासफलं पृच्छतु” इति ।

नारदः कोपेन उक्तवान् - “भगवन् ! किं भवान् मम मरणमेव इच्छति ? यतः यदि अहं मालवराजभवनं गत्वा तं शिशुं पश्यामि, तर्हि सः अपि मां दृष्ट्वा स्वप्राणान् त्यजेत् । तदा मम का अवस्था स्यात् ? किं राजा मां न दण्डयेत् ?” इति ।

भगवान् विष्णुः नारदं समाश्वासयन् उक्तवान् - “नारद ! मम वचसि विश्वसितु । तत्र गच्छतु । सः शिशुः निश्चयेन भवतः प्रश्रस्य उत्तरं वदति” इति ।

अनिच्छन् अपि नारदः विवशः भूत्वा पुनः भूलोकं गत्वा मालवराजभवनं प्रविष्टवान् । राजा नारदस्य यथोचितं सत्कारं कृतवान् । तदनन्तरं - “मम एतं नवजातशिशुम् आशीवदिन अनुगृह्णातु” इति उक्त्वा राजा महता प्रेम्णा स्वपुत्रं नारदस्य अङ्के आरोपितवान् । नारदः तं शिशुं विलोक्य भीतभीतः एव स्वकीयप्रश्रं पृष्टवान् ।

नारदं विलोक्य हसन् सः शिशुः सहर्षम् उक्तवान् - “हे नारदमहर्षे ! किम् अहं वदामि सत्युरुषसहवास-फलम् ...! तथापि शृणोतु भवान् । प्रथमजन्मनि अहं सरटः आसम् । सत्युरुषस्य भवतः दर्शनादेव मया मुक्तिः

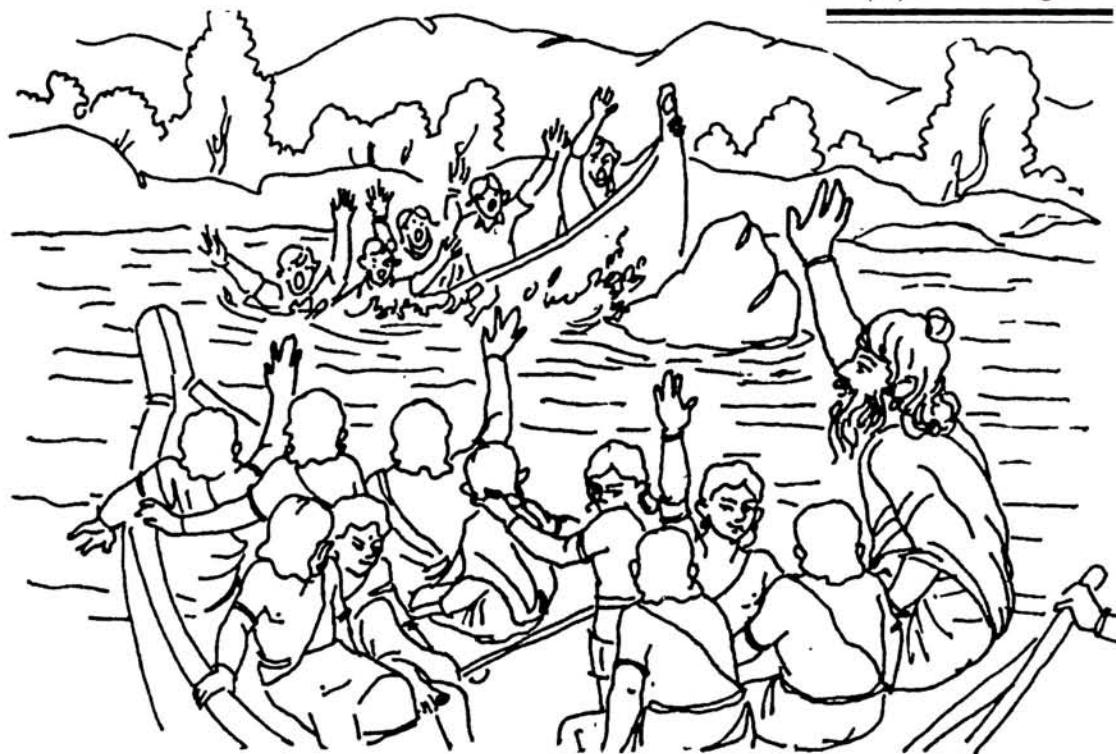
प्राप्ता । अपरस्मिन् जन्मनि अहं शुकः अभवम् । तत्रापि भवतः दर्शनमात्रेण ततः मम मुक्तिः अभवत् । अधुना अहं राजपुत्ररूपेण जन्म प्राप्य भवतः अङ्के स्थितोऽस्मि । अहं शुद्रयोनितः मानवयोनिपर्यन्तं पुनः पुनः जन्म प्राप्तवान् यत् तत् सत्युरुषस्य भवतः सहवासस्य एव फलम् । इतोऽप्यथिकं किमहं कथयामि सत्युरुषाणां सहवासस्य फलम्...” इति ।

राजपुत्रस्य वचनं श्रुत्वा नारदः नितरां विस्मितः अभवत् । सः भगवतः विष्णोः वचनं पुनः पुनः स्मरन् ततः निर्गतवान् ।

□□

एकः पापानि कुरुते

◆ (सं) मा. राधाकृष्णः

पू वर्षम् एकस्मिन् आश्रमे कञ्चन गुरुः आसीत् । तस्य दश शिष्याः आसन् । आश्रमस्य समीपे एव काचित् नदी प्रवहति स्म ।

एकस्मिन् दिने गुरुः शिष्याः च नौकया नद्याः अन्यतीरं प्रति प्रस्थितवन्तः । नद्यां गमनसमये एते सर्वे पुरतः आगच्छन्तीम् अन्यां नौकां दृष्टवन्तः । तस्यां नौकायां बहवः जनाः आसन् । यदा एते दृष्टवन्तः तदा एव सा

नौका अकस्मात् नदीस्थां काञ्चित् बृहतीं शिलां घट्यित्वा भग्ना अभवत् । नौकायां स्थिताः सर्वे अपि जनाः नद्यां पतितवन्तः, मरणं प्राप्तवन्तः च ।

तद् दृश्यं दृष्टा गुरुः शिष्यान् उद्दिश्य उक्तवान् - “नौकायां स्थितेषु जनेषु काञ्चित् दुष्टः आसीत् । तस्य एकस्य कारणतः एषा दुर्घटना सम्भूता । निर्भाग्याः सर्वे अपि मृत्युमुखं प्रविष्टवन्तः” इति ।

गुरोः वचनं श्रुत्वा सर्वे शिष्याः आश्चर्येण तं पृष्ठवन्तः
- 'गुरो ! तेषु कश्चित् दुष्टः स्यात् नाम । परन्तु एकस्य
दुष्टस्य कारणतः निरपराधिभिः अन्यैः अपि मरणं
प्राप्तव्यम् इत्येतत् कथं समीचीनं भवेत् ? किम् एतत् न
अन्यायम् ?' इति ।

गुरुः किमपि उत्तरम् अदत्त्वा मन्दहासं कुर्वन् तूष्णीं
स्थितवान् ।

किञ्चित्समयानन्तरं ते अन्यत् तीरं प्राप्तवन्तः । नौकातः
अवतीर्य ते सर्वे चलन्तः आसन् । तदा केनचित् शिष्येण
सिकतासु एकः शङ्खः दृष्टः । सः तं शङ्खं हस्तेन गृहीत्वा
इतस्ततः भ्रामयन् आसीत् ।

शङ्खस्य अन्तः बहवः पिपीलिकाः आसन् । तासु

एका पिपीलिका तस्य हस्तम् अदशत् । तदा सः शिष्यः
तीव्रां वेदनाम् अनुभूय क्रोधेन तं शङ्खं नद्यां क्षिप्तवान् ।
सर्वाः पिपीलिकाः मृताः अभवन् ।

तदा गुरुः शिष्यान् उक्तवान् - "भोः शिष्याः !
पश्यन्तु, एका पिपीलिका एतं दृष्टवती । किन्तु एकस्या:
कारणतः सर्वाः अपि पिपीलिकाः एतेन जले पातिताः ।
सर्वाः मरणं प्राप्नुवन् । एवमेव एकः दुष्टः भवति चेदपि
तस्य प्रभावः तं परितः स्थितानां निरपराधिनां सज्जनानाम्
उपरि अपि भवति" इति ।

गुरोः वचनं श्रुत्वा सर्वे विस्मिताः अभवन् । गुरुणा
दत्तस्य उदाहरणस्य अन्तरार्थं ज्ञात्वा सर्वे तं बहुधा
प्रशंसितवन्तः ।

□□

गार्वः अपगतः

◆ (सं) पूर्णिमा एम. यु.

महाभारतयुद्धं समाप्तम् आसीत् ।
पाण्डवाः राज्यं कुर्वन्तः
आसन् ।

धर्मजः युधिष्ठिरः स्वराजभवने
प्रतिदिनं नवभ्यः ब्राह्मणेभ्यः
सुवर्णनिर्मितेषु कदलीपत्रेषु भोजनं
परिवेषयति स्म । अतिथि-
सत्कारनिपुणः कृष्णः तेषां पत्राणां
मार्जनकार्यं स्वयमेव करोति स्म । प्रजाः
वदन्ति स्म - "अहो, महाराजस्य औदार्यं
यत् सः सुवर्णनिर्मिते कदलीपत्रे भोजनं
परिवेषयति" इति ।

एकदा सुवर्णमयेषु तेषु कदलीपत्रेषु
अन्यतमं पत्रं नष्टम् अभवत् । एतेन
चिन्तितः युधिष्ठिरः कृष्णम् उक्तवान् - "हे
कृष्ण ! सुवर्णमयेषु कदलीपत्रेषु एकं न
दृश्यते" इति ।

तस्मिन् दिने अपि कृष्णः स्वयमेव तानि
सर्वाणि पत्राणि प्रक्षाल्य स्थापितवान्
आसीत् । सः तदेव युधिष्ठिरम् उक्तवान् ।

युधिष्ठिरः चिन्तामग्नः जातः । अनन्तरं सः कुशलस्य स्वर्णकारस्य द्वारा तादृशमेव अन्यत् पर्ण कारयित्वा यथापूर्वं व्यवस्थाम् अनुवर्तितवान् । गच्छता कालेन सः तं विषयं विस्मृतवान् अपि ।

एकदा कृष्णः युधिष्ठिरः च अटनार्थं गतवन्तौ आस्ताम् । तत्र तौ अदृष्टपूर्वं प्रकाशमानम् एकं राशिं दृष्टवन्तौ । तेन विस्मितः युधिष्ठिरः कृष्णम् - “किम् एतत् ?” इति पृष्टवान् ।

कृष्णः अपि विस्मयं प्रकटयन् - “समीपं गत्वा पश्यावः” इति उक्तवान् ।

तौ समीपं गत्वा दृष्टवन्तौ । तत्र तु सुवर्णनिर्मितानां कदलीपत्राणां महान् राशिः एव आसीत् । पर्वताकारेण पतितानि तानि दृष्टवतः युधिष्ठिरस्य महत् आश्र्यं सआतम् । सः - “कथम् अत्र एतावन्ति सुवर्णमयानि

कदलीपत्राणि पतितानि सन्ति ?” इति कृष्णं पृष्टवान् । कृष्णः हसन् उक्तवान् - “बलिचक्रवर्तीं प्रतिदिनं सुवर्णमये कदलीपत्रे एव भोजनं करोति । किन्तु सः सकृत् उपयुक्तस्य पत्रस्य पुनः उपयोगं न करोति । प्रतिदिनं नूतनपत्रे एव भोजनं करोति । सकृत् उपयुक्तं पत्रम् अत्र क्षिपति । एवं क्षिप्तानां पत्राणां राशिः एव अत्र पर्वताकारेण दृश्यते” इति ।

एतेन युधिष्ठिरस्य नितरां लज्जा अभवत् । ‘सुवर्णमये कदलीपर्णे ब्राह्मणान् भोजयामि अहम्’ इति तस्य मनसि गर्वः आसीत् । ‘बलिचक्रवर्तीं एतावन्ति सुवर्णपत्राणि कथं निर्वामोहं क्षिप्तवान् अस्ति ! अहं तु नष्टस्य एकस्य पत्रस्य कृते कथं चिन्तितः आसम् ! क्व बलिचक्रवर्तीं, क्व च अहम्’ इति चिन्तयतः तस्य गर्वः ज्वरः इव व्यपगतः । □□

पञ्चतन्त्रकथा : १

• चालुदत्तः • अरसु

काकः नगराभिमुखम् अगच्छत् ।

तत्र सरोवरे अन्तःपुरस्त्रियः स्नानमग्नाः आसन् । तासाम् आभरणानि सरोवरतीरे स्थापितानि आसन् ।

काकः एकं कण्ठहारं गृहीत्वा प्राप्तिष्ठत् ।

माहो, मम कण्ठहारं काकः नयति...!

राजभट्टा: काकम् अनुसृतवन्तः ।

काकः कण्ठहारं सर्पस्य कोटे प्राप्तिष्ठत् ।

राजभट्टा: यदा आगताः तदा सर्पः कोपेन बहिः आगच्छत् ।

राजभट्टा: दण्डप्रहारेण सर्प मारयित्वा कण्ठहारं नीतवन्तः ।

ततः काकदम्पती सुखेन न्यवसताम् ।

त मांसभक्षणे दोषः

◆ श्रीलक्ष्मीनारायणशास्त्री

बाल मोदिनी

क स्मिंश्चित् आश्रमे कश्चन गुरुः आसीत् । तस्य
एकः शिष्यः आसीत् । गुरुः शिष्यं प्रीत्या पाठयति
स्म ।

पाठमध्ये गुरुः कदाचित् शिष्यम् उपदिशति स्म -
'कदापि प्राणिहत्या न करणीया । मांसभक्षणं न
करणीयम्' इति । गुरोः मुखात् पुनः पुनः एतम् उपदेशं
श्रुत्वा शिष्यः क्षुब्धः भवति स्म ।

एकदा शिष्यः चिन्तितवान् यत् 'गुरुः मां सर्वदा
प्राणिहत्यातः, मांसभक्षणतः च वारयति । स्वयं सः किं
करिष्यति ?' इति । एवं चिन्तयित्वा सः निश्शब्दं गुरोः
गृहं गतवान् । बहिः स्थित्वा वातायनात् अन्तः पश्यति ।
तत्र सः दृष्टवान् यत् गुरुः भूमौ आसने उपविष्टवान्

अस्ति । तस्य पुरतः दीपः ज्वलति । पुरतः संस्थापिते
पर्णे मांसखण्डः सन्ति । गुरुः एकैकमेव मांसखण्डं
गृहीत्वा शनैः शनैः निश्शब्दं खादन् अस्ति !

एतद् दृष्ट्वा शिष्यः नितरां विस्मितः प्रक्षुब्धश्च अभवत् ।
झटिति सः अन्तः प्रविश्य गुरुं साक्रोशम् उक्तवान् -
'गुरो ! किमिदम् अकार्यं करोति भवान् ? मां यस्मात्
कार्यात् निवारयति तदेव कार्यं भवान् करोति ! उपदेशः
अन्यः, आचरणम् अन्यदेव । किम् एतत् उचितम् ?'

इति । गुरुः शिष्यस्य वचनानि श्रुत्वा अपि निश्चिन्तः सन्
एव तम् अदृष्ट्वा एव खादन् आसीत् । किञ्चित्कालानन्तरं
सः शिष्यम् उपवेष्टुं सूचितवान् । ततः सर्वान् अपि

मांसखण्डान् खादित्वा
उद्विरणं कृतवान् ।
पश्चात् मुखं, हस्तौ, पर्णं
च प्रक्षाल्य भोजन-
स्थलमपि गोमयलेपनेन
स्वच्छीकृतवान् । दीपं
गृहीत्वा बहिः
आगतवान् ।

शिष्यः अपि गुरुम्
अनुसृत्य बहिः
आगतवान् । तदा गुरुः
शिष्यं पृष्टवान् -

'वत्स ! आवयोः पुरतः कोऽपि मृगः
दृश्यते किम् ?' इति ।

'न कोऽपि दृश्यते' इति शिष्यः उक्तवान् ।

गुरुः क्षणमात्रं ध्यानमग्नः अभवत् । तदा
एव तयोः पुरतः स्थूलः जीवन् कश्चन मृगः आविर्भूय
वनं प्रति धावितवान् । शिष्यः तत् दृष्ट्वा अत्यन्तं विस्मितः
अभवत् ।

प्रियबाला:

'बालमोदिनी विभागः भवताम् एव। एतस्मिन् विभागे प्रकाशनार्थम् उत्तमाः कथाः, महात्मनां वचनानि, महात्मनां जीवनघटनाः इत्यादीन् प्रेषयितुम् अर्हन्ति भवन्तः । लेखने दोषाः सम्भवन्ति इति चिन्तां मा कुर्वन्तु । दोषान् परिष्कृत्य प्रकाशयिष्यामः वयम् । धैर्येण लिखित्वा प्रेषयन्तु ।

(सं.)

गुरुः शिष्यं पृष्ठवान् - 'वत्स ! आवयोः मध्ये कः ज्ञानी इति भवान् चिन्तयति ?' इति ।

एतद् श्रुत्वा विस्मितः शिष्यः - 'इदानीं किं वदानि ? गुरुः ज्ञानी इति वदानि..., स तु अन्यम् उपदिशति, स्वयं न आचरति । अहं तु अज्ञानी एव... ।' एवं चिन्तयित्वा उक्तवान् - 'गुरो ! अहं तु मुख्यः एव । परन्तु भवान् ज्ञानी इत्यत्र किं प्रमाणम् ?' इति ।

तदा गुरुः उक्तवान् - 'वत्स ! शृणोतु, एषः मृगः

इदानीं वनं प्रविश्य तृणानि खादित्वा पुष्टः भविष्यति । प्रातः अहं स्नान-जप-ध्यानानन्तरं मन्त्रबलात् एतं मृगम् अत्र आनीय मन्त्रेण एव मारयामि । ततः तस्य शरीरं खण्डयित्वा भागद्वयं करोमि । एकं भागं प्रातः, अपरं सायद्वाले च खादामि । ततः परं मन्त्रबलेन पुनः तं जीवयित्वा वनं प्रेषयामि ।

इदानीं भवान् वदतु, किं भवान् भक्षणयोग्यं कमपि प्राणिनं मारयित्वा पुनः तं जीवयितुं शक्नोति ?' इति ।

गुरोः वचनं श्रुत्वा शिष्यः मूकविस्मितः सन् तं प्रणम्य क्षमां प्रार्थितवान् ।

तदा गुरुः शिष्यं प्रीत्या उपदिष्टवान् - 'वत्स ! मांसभक्षणाय यं मृगं मारयति तस्य पुनर्जीवनदाने यदि भवान् समर्थः, तर्हि मांसभक्षणे न कोऽपि दोषः । अन्यथा दोषः एव' इति ।

□□

पञ्चतन्त्रकथा:

३

सन्तृप्तः याचकः

क

स्मिंश्चित् राज्ये भिक्षुदासः नाम कश्चन याचकः
वसति स्म । सः जन्मना पद्मुः आसीत् । किमपि
कार्यं कर्तुं सः अशक्तः । अतः सः याचनं कृत्वा
स्वजीवनं निर्वहति स्म । किन्तु तेन सः अतीव खिन्नः
आसीत् ।

एकस्मिन् दिने प्रातःकाले सः भिक्षाट्नार्थं प्रस्थितवान् ।
मध्येमार्गं सः किञ्चित् गृहं दृष्टवान् । तत् कस्यचित्
धनिकस्य विशालं सुन्दरं च गृहम् । तस्य गृहस्य पुरतः
स्थित्वा भिक्षुदासः सः भिक्षाम् अयाचत । तस्मिन् एव
समये गृहस्य अन्तः कश्चन स्वरः श्रुतः ।

भिक्षुदासः ज्ञातवान् यत् सः गृहस्वामिनः एव कण्ठः
इति । सः वदति स्म - ‘देवि ! महां स्वास्थ्यं ददातु ।
अहं भवतीं याचे’ इति ।

एतत् श्रुत्वा भिक्षुदासः चिन्तितवान् - ‘अहो अत्रापि
कश्चन याचकः एव निवसति । याचकात् याचनं नैव
उचितम् ।’ एवं चिन्तयित्वा सः तस्मात् गृहात् प्रतिनिवृत्तः ।
किञ्चित् दूरे सः अन्यत् गृहं प्राप्तवान् । तदपि कस्यचित्
धनिकस्य गृहम् एव आसीत् । तत्रापि कस्यचन पुरुषस्य
याचना तेन श्रुता । तत्र तु गृहस्वामी पलीम् उद्दिश्य
वदति स्म - “भवतीं स्वगृहं गत्वा पितुः सकाशात्
लक्षरूप्यकाणि आनयतु । अन्यथा मम कर्मणि सर्वं नष्टं
भविष्यति” इति ।

तस्यापि गृहस्वामिनः याचनां श्रुत्वा
भिक्षुदासः मनसि एव - ‘एतस्मिन्
गृहे वा यत्किञ्चित् लभ्यते इति
चिन्तितवान्, किन्तु एषः अपि
दरिद्रः याचकः एव । एषः महां
किं वा दातुं शक्नुयात् ?’ इति
विचिन्त्य अन्यत् गृहं गतवान् ।

तस्य गृहस्य अङ्गे
विविधानि वर्णमयानि पुष्टाणि,
तरुलतादयः आसन् । सर्वं दृष्ट्वा
भिक्षुदासः सनुष्टः अभूत् ।

भवनस्य पुरतः गृहस्वामी नेत्रे
निमील्य उच्चैः प्रार्थनां करोति
स्म - ‘हे भगवन् ! मम
एतादृशीं दुरवस्थां किं भवान्
न जानाति ? कृपया मां कोटीश्वरं
करोतु’ इति ।

एतत् दृष्ट्वा भिक्षुदासः
तस्मात् गृहात् अपि
प्रतिनिवृत्तः । सः चिन्तितवान् - ‘सर्वे जनाः येन केनापि
प्रकारेण याचकाः एव भवन्ति । लोके सर्वे अधिकलाभाय
याचन्ते । अहं तु केवलं आहारार्थं याचे । अहं वस्तुतः
धनवान् एव । मम तु तृप्तिः अस्ति । अतः अहमेव
भाग्यवान् इति ।

दे वगुरोः बृहस्पतेः विवाहः प्राचलत् । तद् निमित्तीकृत्य बृहस्पतिः प्रीतिभोजम् आयोजयितुं निर्णीतवान् । अतः सः सर्वेभ्यः देवेभ्यः सर्वजलचरेभ्यः स्थलचरेभ्यः च निमन्त्रणं प्रेषितवान् । सर्वे देवाः पशुपक्षिणः च प्रीतिभोजे उपस्थिताः अभवत् । किन्तु कच्छपः न आगतवान् एव । तस्य अनुपस्थितिं दृष्टा बृहस्पतिः कुपितः अभवत् ।

कदाचित् बृहस्पतिः भ्रमणार्थं गतवान् । तदा सः मार्गे कच्छपं दृष्टवान् । तस्य समीपं गत्वा पृष्ठवान् - “भोः कच्छप ! भवान् मम विवाहावसरे प्रीतिभोजं किमर्थं न आगतवान् ?” इति ।

तदा कच्छपः उक्तवान् - “अहं गृहे एव स्थातुम् इच्छामि । व्यर्थम् इतस्तः अटनेन किं प्रयोजनम् ? गृहमेव सुखदायकम्” इति ।

यद्यपि कच्छपः सत्यमेव अवदत्, तथापि सः अप्रियरूपेण एतं विषयम् अवदत् । अतः बृहस्पतिः कुद्धः भूत्वा कच्छपाय शापं दत्तवान् - “इतःपरं भवान् सर्वदा स्वगृहं स्वपृष्ठे स्थापयित्वा भ्रमणं करिष्यति ।

अयं भारः सदा भवतः पृष्ठे भविष्यति” इति ।

अतः अधुना अपि प्रत्येकं कच्छपः स्वगृहं स्वपृष्ठे संस्थाप्य एव अटति । □□

चतुरः काकः

♦ डा. नीलिमा वर्मा

क श्वन काकः आसीत् । सः एकस्मिन् दिने कञ्चित् मांसखण्डं गृहीत्वा वृक्षस्य शाखायाम् उपविष्टवान् । आनन्देन तं खादितुम् आरब्धवान् ।

तदा कश्चन शृगालः तत्र आगतः । सः काकस्य मुखे विद्यमानं मांसखण्डं दृष्टवान् । ‘कथमपि सः मांसखण्डः प्राप्तव्यः’ इति सः मनसि एव उपायं चिन्तितवान् ।

अनन्तरं काकम् उद्दिश्य उक्तवान् - “भोः मित्र ! खगेषु भवान् एव अतीव सुन्दरः । भवतः वर्णः तु अत्याकर्षकः । भवतः स्वरः अपि अतीव मधुरः । भवान् अत्यन्तं सुन्दरं गायति । भवतः गानं श्रोतुं मम मनः उत्सहते । कृपया एकं गीतं गायतु” इति ।

शृगालस्य वचनं श्रुत्वा काकः झटिति मांसखण्डं पादयोः अथः स्थापयित्वा शृगालम् उक्तवान् - “भोः ! चतुर शृगाल ! भवान् मम पूर्वजं मूर्खं कृतवान् आसीत् । अतः माम् अपि मूर्खं मन्यमानः भवान् तथा पृच्छन् अस्ति । किं काकः अपि सुन्दरं गातुं शक्नुयात् ?” इति काकस्य वचनं श्रुत्वा शृगालः शिरः अवनमय्य ततः पलायनं कृतवान् । □□

वाल मोदिनी

श्रेष्ठतमं कार्यम्

• शान्तनु चौहान्

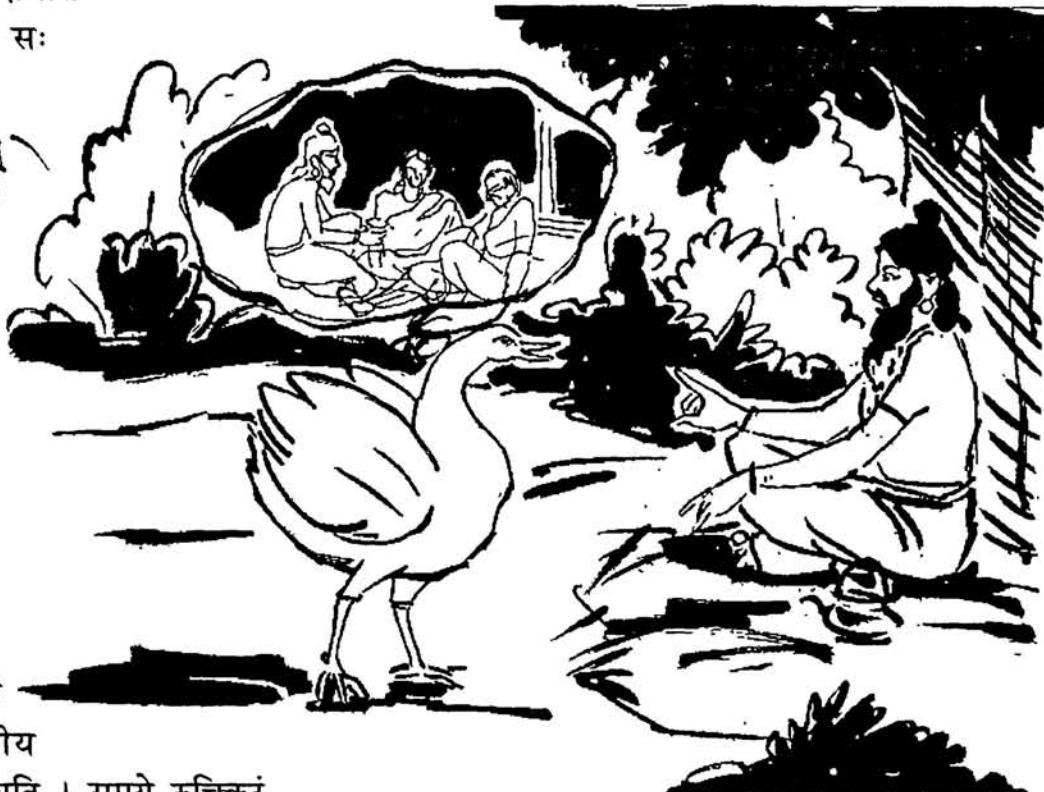
कुण्डलः कक्षन् सदाचारी
वृद्धः ब्राह्मणः । सः
वेदशास्त्रज्ञः आसीत् ।

कुण्डलस्य पुत्रः
सुकर्मा महान्
पितृभक्तः । सः पितुः
सकाशादेव वेद-
शास्त्रयोः अध्ययनं
करोति स्म । श्रद्धया
मातुः पितुश्च सेवां
करोति स्म ।

सुकर्मा 'मातृदेवो
भव' 'पितृदेवो भव'
इति वचनं विनालोपं
पालयति स्म । प्रतिदिनं
नदीतः जलम् आनीय
मातापित्रोः स्नानं कारयति । समये रुचिकरं
पाकं कृत्वा परिवेषयति । ग्रीष्मकाले तौ व्यजनेन
वीजयति । शीतकाले काष्ठैः अग्निं प्रज्वाल्य शैत्यं
निवारयति । रात्रौ जागरितः सन् एव तयोः सेवां
करोति । एवं च मातापित्रोः सेवायामेव तस्य सर्वः अपि
समयः व्ययितः भवति ।

तस्मिन् काले एव पिप्पलः नाम कश्चन तपस्वी
निवसति स्म । सः आश्रमे तिष्ठन् धोरं तपः आचरति ।
तस्य तपः प्रभावेण प्राणिनः अपि जातिवैरं परित्यज्य
सहैवम् आनन्देन निवसन्ति स्म ।

पिप्पलः वर्षं यावत् जलम् अन्नं च अस्वीकृत्य वायुमात्रं
सेवमानः तपः आचरितवान् । तपसः प्रभावेण तस्य
शरीरे अपूर्वं तेजः प्राकाशत । सन्तुष्टाः देवाः तस्य

उपरि पुष्पवृष्टिं कृतवन्तः । इन्द्रः प्रत्यक्षः भूत्वा - "वरं
याचतु" इति उक्तवान् ।

पिप्पलः - "अशेषं विश्वं मम अधीनं भवतु" इति
वरं याचितवान् । इन्द्रः "तथास्तु" इति उक्तवान् ।

परन्तु वरप्राप्त्या पिप्पलः अहङ्कारी जातः । 'प्रपञ्चे
मत्सदृशः तपस्वी अन्यः कोऽपि नास्ति । अहमेव
सर्वश्रेष्ठः' इति सः चिन्तितवान् ।

पितामहः ब्रह्मा 'पिप्पलस्य गर्वः निवारणीयः' इति
निश्चितवान् । अतः सः सारसरूपं धृत्वा पिप्पलस्य
समीपं गतवान् । उक्तवान् च - "भवान् किमर्थम्
आत्मानं श्रेष्ठं मन्यते ? एषः भवतः अहङ्कारः । महत्
तपः कृत्वा अपि भवान् ज्ञानं न प्राप्तवान् । कुण्डलस्य

पुत्रः सकर्मा भवदपेक्षया ज्ञानी अस्ति । यद्यपि सः न यज्ञयागादिकं न कृतवान्, भवान् इव कठोरं तपः अपि न आचरितवान् । तथापि सः बालकः मातापित्रोः सेवया एव तादृशं ज्ञानं प्राप्तवान्” इति ।

एतेन आश्वर्यचकितः पिप्पलः तदा एव सुकर्मणः समीपं गतवान् । तं पृष्ठवान् च - “भवान् कथम् एतादृशं ज्ञानं सम्पादितवान् ?” इति ।

सुकर्मण विनयेन पिप्पलं नमस्कृत्य उक्तवान् - ‘ब्रह्मन् !

अहं किमपि न जानामि । न मया यज्ञः कृतः, न वा तीर्थाटनं कृतम् । तपः अपि न आचरितम् । अहं तु मातापित्रोः सेवामेव कृतवान् । अहं चिन्तयामि यत् मातापित्रोः सेवायाः श्रेष्ठतमम् अन्यत् कार्यं नास्ति । तयोः सेवायाः परिणामतः एव अहं कामपि सिद्धिं प्राप्तवान् स्याम्” इति ।

सुकर्मणः वचनं श्रुतवतः पिप्पलस्य ज्ञाननेत्रे उद्घाटिते । तस्य गर्वः अपि अपगतः । सः विनयशीलः सञ्चातः ।

□□

फलं परनिष्ठायाः

• (सं) गङ्गाराम शर्मा

प्रा चीनकाले काशीनगरे कश्चन धर्मात्मा महाराजः आसीत् । सः अत्यन्तं प्रजावत्सलः । न्यायेन राज्यं पालयति स्म ।

कदाचित् महाराजः मृग्यार्थम् अरण्यं गतवान् आसीत् । ततः प्रत्यागमनसमये सः आकाशात् अवतरन्तं कञ्चित् देवदूतं दृष्टवान् । सः देवदूतः महाराजस्य समीपम् एव आगत्य उक्तवान् - “महाराज ! भवतः कुते स्वर्गलोके स्वर्णप्रासादः सज्जीकृतः अस्ति । भवान् तत्र सुखेन वासं

कर्तुम् अर्हति” इति । इटिति सः अन्तर्हितः अभवत् । महाराजः अत्यन्तं विस्मितः, सन्तुष्टश्च अभवत् ।

पुनः कदाचित् महाराजः वार्ता श्रुतवान् यत् ‘कश्चन तपस्वी काशीम् आगतवान् अस्ति, उपवने निवसति च’ इति । महाराजः तस्य दर्शनार्थम् उपवनं गतवान् । तपस्वी ध्यानमग्नः आसीत् । महाराजः स्वेन नीतानि भक्ष्यभोज्यादीनि तस्य पुरतः स्थापयित्वा उपविष्टवान् । बहुकालः अतीतः । तपस्वी नेत्रे न उद्घाटितवान् ।

सः न ज्ञातवान् अपि यत् पुरतः महाराजः उपविष्टः अस्ति । परं महाराजः चिन्तितवान् यत् एषः तपस्वी मम अवमानं कृतवान् इति । कुद्धः सः पार्श्वे पतितम् अशास्य पुरीषं तपस्विनः शिरसि क्षिप्त्वा राजभवनम् आगतवान् ।

कानिचन दिनानि अतीतानि । एकदा रात्रौ सः एव देवदूतः पुनरपि महाराजस्य समीपम् आगत्य उक्तवान् - “महाराज ! स्वर्गलोके भवतः स्वर्णप्रासादः अश्वपुरीषैः पूर्णः

बुद्धिरस्य बलं तरय

बालमोदिनी

क श्वन् ग्रामः आसीत् । तत्र कपिलः नाम अजपालकः आसीत् । सः प्रतिदिनं प्रातः अजान् चारयितुम् अरण्यं नयति, सायद्वाले गोष्ठम् आनयति च ।

कपिलस्य अजेषु कश्चन दुष्टः अजशावकः आसीत् । सः सर्वदा अजसमूहात् द्वारं गत्वा अरण्ये विहारं कर्तुम् इच्छति । तस्य माता सर्वदा तं निवारयति, वदति च -

करोमि इति विचिन्त्य एकम् उपायं कृतवान् ।

तस्य शरीरं भीत्या स्वयमेव कम्पते स्म । सः तत् इतोऽपि वेगेन कम्पयन् ‘मे॑ मे॑...’ इति उच्चैः क्रन्दन् कर्तितः वृक्षः इव अधः न्यपतत् । तस्यामेव अवस्थायां सः - “भोः भ्रातरः ! केऽपि महां जलं यच्छन्तु । मया अज्ञानेन विषपर्णानि खादितानि । मम शरीरं विषमयं जातम् । कण्ठः शुष्कः जायते । मम पुरतः एव तानि विषपर्णानि खादित्वा अन्यः अजः मृतः एव । मृतस्य

• नटवर साहूः

“वत्स ! एकाकी अरण्यं मा गच्छतु । तत्र हिंस्त्राः वृकाः शृगालाश्च सन्ति । ते भवन्तं मारयन्ति” इति ।

एवं मात्रा बहुवारं बोधितः अपि सः अजशावकः कदाचित् कपिलः अपि यथा न जानाति तथा अरण्यं प्राविशत् एव । अरण्ये सर्वत्र हरिद्वर्णानि तरुलतादीनि दृष्टवतः तस्य आनन्दः वर्णनातीतः आसीत् । सः सन्तोषेण ‘मे॑ मे॑’ इति शब्दं कुर्वन् अग्रे गतवान् ।

तदा एव कश्चन महाकायः वृकः पुरतः आगतवान् । तस्य दशनेन एव अजशावकः भीतः अभवत् । मातुः वचनानि स्मरन् सः ‘इदानीमेव मम मरणं भवति’ इति निश्चितवान् । तथापि कथमपि आत्मरक्षणस्य प्रयत्नं

तस्य शरीरात् मांसं खादितुम् उद्युक्तः काकः अपि चश्चुसर्पश्चात्रेण एव मृतः । ममापि सर्वम् अङ्गम् इदानीं विषमयं जातम् । अहं प्रिये... । केऽपि साहाय्यं कुर्वन्तु...” इति वदन् निश्चेष्टः सन् अतिष्ठत् ।

तदृष्ट्वा सः वृकः अचिन्तयत् - ‘यदि एतस्य मांसं खादामि तर्हि अहमपि मृतः भविष्यामि । दैवात् एषः विषयः मया पूर्वमेव ज्ञातः । अतः रक्षितः अहम् ।’ एवं चिन्तयित्वा सः ततः अधावत् ।

वृकस्य गमनानन्तरम् अजशावकः शनैः नेत्रे उन्मील्य, परितः दृष्ट्वा शीघ्रमेव धावनं कुर्वन् गोष्ठं प्राप्नोत् । पुनः कदापि सः मातुः वचनं न उपेक्षितवान् ।

□□

अस्ति । तत्र किञ्चिदपि स्थलं रिक्तं नास्ति ॥ इति ।

महाराजः तदा ज्ञातवान् यत् 'तस्मिन् दिने अहं तपस्विनः शिरसि अश्वपुरीषं क्षिप्तवान् यत् तस्य एव परिणामः एषः' इति । अनन्तरं सः मन्त्रिणः पुरोहितान् च आहूय मन्त्रालोचनं कृतवान् ।

परोहितः उक्तवान् - 'महाराज ! ब्रह्मः जनाः भवन्त विनाकारणं यथा निन्देयुः तथा करणीयम् । तेन एषा समस्या परिहृता भविष्यति' इति ।

महाराजः अङ्गीकृतवान् । गुप्तचराणां द्वारा स्वस्य विषये एव अपप्रचारं कारितवान् । सर्वेऽपि प्रजाजनाः महाराजस्य निन्दनं कृतवन्तः । परन्तु एकः लोहकारः महाराजस्य निन्दनं न कृतवान् ।

किञ्चिद्दिनानन्तरं सः देवदूतः पुनः आगत्य महाराजम् उक्तवान् - 'महाराज ! स्वर्गलोके भवतः स्वर्णप्रासादः इदानीं स्वच्छः जातः अस्ति । यतः भवतः निन्दकाः

सर्वमपि अश्वपुरीषं भक्षितवन्तः । परं प्रासादस्य एकस्मिन् कोणे किञ्चिदिव पुरीषं शिष्टम् अस्ति । यतः कश्चन लोहकारः भवतः निन्दां न कृतवान्' इति ।

तत्पश्चात् महाराजः वेषपरिवर्तनं कृत्वा तस्य लोहकारस्य समीपं गतवान् । नानाप्रकारैः तस्य द्वारा महाराजस्य निन्दनं कारयितुं प्रयत्नं कृतवान् । परन्तु लोहकारः नप्रतापूर्वकम् उक्तवान् - 'भोः महाशय ! अहं महाराजस्य निन्दां न करिष्यामि । कस्यापि निन्दनं न करिष्यामि । यतः परनिन्दकः सः यस्य निन्दां करोति तस्य पापानि भुङ्क्ते । अहं कस्यापि पापं भोक्तुं न इच्छामि' इति ।

महाराजः तस्य विचारं श्रुत्वा विस्मितः अभवत् । सः ततः निराशया प्रत्यागतवान् । परन्तु अनन्तरं सः बहु जागरूकतया राज्यं कृतवान् । मरणानन्तरं च स्वर्गं प्राप्तवान् ।

